Foto: Ria Hogerwaard

Foto: Ton Bakker

Foto Machteld van Schoonhoven

VOGELWERKGROEP BERGEN OP ZOOM

Veerkracht

DIGITAAL

www.vwgboz.nl

Koereigers
Inventarisatie Nachtzwaluwen
Matthew Twort
Wilde Eenden en de Jacht
Zwarte Spechten
Dwergmeeuwen en Zwarte Sterns
Voorjaar in Spanje
Ross' Meeuw op bezoek

juli 2018

Kleine Vliegenvanger, Foto: Robert Kraaijeveld

Veerkracht 2018/1, 23e jaargang

Inhoud **pagina**

Vogelwerkgroep Bergen op Zoom 2

Van de Voorzitter *Jan Hogerwaard* 3

Koereigers *Ray Teixeira* 4

Spotlight *HES van Schoonhoven* 8

In the Picture *Robert Kraaijeveld* 8

Nachtzwaluwinventarisatie op de Brabantse Wal in 2017
de eindstand *Hidde Bult* 9

Markante vogelaars: Matthew Twort *Marike de Haan* 15

Is jacht de doorslaggevende factor voor de verspreiding
en aantallen van de Wilde Eend buiten de broedtijd?
Ray Teixeira 18

Excursie naar de Slikken van de Heen *Ria Hogerwaard* 23

De Zwarte Specht op de Brabantse Wal in 2017
Hidde Bult 26

Spotlight *HES van Schoonhoven* 33

In the Picture *Ria Hogerwaard* 33

Dwergmeeuwen en Zwarte Sterns rond Bergen op Zoom
Ray Teixeira 34

Vogeltrip naar Spanje *Machteld van Schoonhoven* 39

Ontmoetingen met Ross' Meeuwen
Hidde Bult, Marc Raes, HES van Schoonhoven 46

Colofon 51

Vogelwerkgroep Bergen op Zoom

Vogelwerkgroep Bergen op Zoom werd in 1992 statutair opgericht, maar bestaat al sedert ongeveer 1982. Zij heeft als doel het bestuderen van in het wild levende vogels ter bescherming en behoud van deze dieren en hun leefgebieden.
Dit gebeurt door het organiseren van tellingen, al dan niet in samenwerking met landelijke, provinciale of regionale organisaties, waarbij gegevens van vogels worden verzameld, uitgewerkt, gearchiveerd en zo mogelijk gepubliceerd, liefst in het eigen tijdschrift Veerkracht. Daarnaast worden informatieve vergaderingen met lezingen gehouden en steun gegeven aan initiatieven ter bevordering van natuurbehoud in het algemeen en vogelbescherming in het bijzonder. Regelmatig worden excursies gehouden waarbij vogel- en natuurstudie voorop staan.

Van de voorzitter

Hierbij is de tweede volledig digitale versie van de Veerkracht, waarbij de opzet geheel is gewijzigd. De opmaak van de artikelen wordt nu verzorgd door HES van Schoonhoven, die met professionele programmatuur werkt (inDesign). We zouden het leuk vinden te horen wat jullie van deze nieuwe opzet vinden.

Na het verschijnen van de vorige editie, eind 2017, hebben we weer een aantal nieuwe leden mogen verwelkomen, Robert Kraaijeveld is weer terug op het nest, Sarah-Jane Jeaggi en vrij recent Piet Timmermans. Hiermee telt ons huidige ledenbestand 51 leden.

Ook dit jaar is de Proefstrook uitgebreid geïnventariseerd op broedvogels. Hidde heeft van zijn laatste bezoek aan het zuidelijk deel een leuk verslag geplaatst op onze website. In de maanden juli en augustus gaan we Wespendieven opsporen op de Brabantse Wal, waarbij o.a. de recent in gebruik genomen hoge Pompejus toren op Fort de Roovere een unieke locatie zal worden. Geïnteresseerden kunnen zich hiervoor nog aanmelden via info@vwgboz.nl voor de tijd die nog rest.

Op 14 april 2018 hebben we een fietsexcursie gehad bij de Noordwaard, wat weer een geslaagde dag was. Van 2-4 november 2018 staat een excursie gepland naar Lac Du Der, Frankrijk, om daar Kraanvogels te observeren. De belangstelling hiervoor is groot. Er hebben zich al 23 leden aangemeld. Net als in het najaar van 2016 gaat het bestuur weer een publieksexcursie organiseren op de Molenplaat, gericht op het aantrekken van nieuwe leden.

De uilenwerkgroepen hebben de jaarlijkse inspectieronde nagenoeg afgerond. De resultaten zijn minder dan voorgaande jaren. Waarschijnlijk is dit te wijten aan afname van het muizenbestand. Afgelopen winterperiode hebben we in samenwerking met de uilenwerkgroep Moerdijk een initiatief ontplooid om een aantal nieuwe groepen op te richten om zo de werkdruk van onze uilenwerkgroepen te ontlasten. Dit initiatief heeft geresulteerd in een aanvulling van 3 nieuwe werkgroepen, die de regio Steenbergen, Dinteloord en Kruisland gaan inspecteren. Wij hebben een 20 tal locaties van gastgevers aan hen over kunnen dragen.

Leden van onze VWG worden regelmatig uitgenodigd door plaatselijke overheden om deel te nemen aan discussies inzake besluitvorming ruimtelijke indelingen, zoals o.a. Windmolens, Maaibeleid, Herinrichting Bergse Heide, Meiduinen, Containerterminals. Er lopen diverse onderzoeken waarbij onze visie gevraagd wordt.

Juveniele Kerkuil. Foto: Ria Hogerwaard

Op 30 juni was de Dag van de Kraaijenberg, waarbij de VWG aanwezig was met een kraam. Om deze wat aantrekkelijk aan te kleden hebben Ria en Margot, zelfs in hun vakantie, ijverig sleutelhangers met uiltjes en vogeltjes gehaakt. Hiervan zijn er 27 verkocht en de opbrengst is geschonken aan de VWG. Op onze website is hierover een stukje te lezen met foto's van de kraam en de inrichting.

Tot slot was ik erg verbaasd over het bericht in de media waarbij de "Duivenmelkers" een petitie aan de Tweede Kamer aan willen bieden om de Slechtvalknest-kasten te verwijderen. Zij stelden dat hun duiven het slachtoffer zijn van de roofzuchtige Slechtvalken, Haviken en Sperwers, die in veel te grote getalen aanwezig zouden zijn en daarbij ook nog jarenlang beschermd worden. Het ontgaat hen totaal dat roofvogels in hun bestaan worden bedreigd en dat duiven slechts 1% van hun voedsel bedragen.

Jan Hogerwaard

KOEREIGERS

Ray Teixeira

foto Hidde Bult

Is de enorme toename van het aantal waarnemingen van de Koereigers een voorbode van vestiging in regio Bergen op Zoom? Het aantal waarnemingen van Koereigers is de laatste jaren fors toegenomen, ook in onze regio. In het verleden was dat een vooraankondiging van vestiging ter plaatse, zoals bij de Aalscholver, Brandgans, Lepelaar, Zwartkopmeeuw, Bosuil en de Kleine Zilverreiger. En in de toekomst mogen we de Zeearend en de Raaf verwachten. Maar er zijn ook soorten fors toegenomen, zonder dat ze hier gingen broeden zoals de Grote Zilverreiger. Hoe zal het gaan bij de Koereiger, die wereldwijd enorme nieuwe broedgebieden vond en al met duizenden paren in Noord-Frankrijk broedt.

Leefwijze

Koereigers doen hun naam eer aan. Ze leven in moerassen en weilanden met vee, maar ook bij grote grazende zoogdieren in drogere gebieden. Ze leven vooral van door die dieren verstoorde prooien, waarvan insecten de belangrijkste zijn. Sprinkhanen, krekels en vliegen vormen de hoofdmoot, maar ook kikkers, regenwormen en spinnen gaan erin. Ze broeden vaak samen met andere reigers. De associatie met door de mens gehouden vee heeft de snelle uitbreiding mede mogelijk gemaakt.

Verspreiding

Koereigers hebben van alle vogelsoorten de grootste en snelste natuurlijke uitbreiding van hun leefgebied op hun naam staan (Site Birdlife International 2016). De wereldwijde toename is gigantisch. Van oorsprong kwam de Koereiger in (sub)tropisch Afrika en Azië voor, maar ook al in Zuid-Spanje. Hij was daar zowel stand- als trekvogel. Spontane uitbreiding vond plaats naar de Kaapprovincie. In Noord-Australië werden ze uitgezet in de jaren veertig (Site WNF 2018); Nieuw Zeeland werd bereikt in de jaren zestig. Australische broedvogels trekken 's winters naar het koelere Tasmanië en Nieuw Zeeland.

Al eind 19e eeuw werd de oversteek naar tropisch Zuid-Amerika gemaakt, waarschijnlijk op eigen kracht. In 1880 werd de soort waargenomen in Suriname (Site Birds in Suriname 2018). Pas in de jaren dertig van de vorige eeuw werden de eerste broedgevallen gevonden. Daarna ging het snel, vooral in Zuid-Amerika dat vrijwel helemaal werd gekoloniseerd. In Centraal-Amerika werd gebroed vanaf zeker 1958. Op sommige Pacifische eilanden zijn Koereigers uitgezet, waardoor ze nu in vrijwel alle tropen voorkomen. Ze zijn er algemeen en verplaatsen zich vaak met de regens mee (Site Birdlife International 2016). Ook andere oceanische eilanden worden zo nu en dan aangedaan, inclusief afgelegen sub-Antarctische als Zuid-Georgia en Marion Eiland. Woestijnen worden uiteraard gemeden.

Vervolgens kwam een opmars naar en in de gematigde klimaatzones op gang. In Noord-Amerika worden ze opgemerkt sedert 1941. Het eerste broedgeval in de Verenigde Staten werd gevonden in Florida in 1953 en in Canada in 1962. In Azië werden delen van China, Korea en Japan bezet. Ze gedragen zich in gebieden met koude winters als trekvogel.
In Europa gaat de opmars via Spanje en Portugal naar Frankrijk, met een eerste broedgeval in 1958, waar vooral eerst in het zuiden werd gebroed. Nestelen werd in Bretagne voor het eerst vastgesteld in 1981. Normandië en Noord-Frankrijk volgden enige jaren later. De soort is daar nu algemeen (Boele & van Winden 2010, site Sovon 2018).
De westelijke eilanden in de Middellandse Zee en Italië werden vanaf 1985 benut als broedgebied. Engeland werd gekoloniseerd in 2008, na een grote influx het jaar daarvoor. Ook in Ierland worden ze nu gespot. Waarschijnlijk aangelokt door soortgenoten in kooien, broedden in België voor het eerst twee paar in het Zwin in 1997, vlakbij de grens met Nederland. De jaren daarna waren dat 1, 2, 9, 0 en 1 paar, maar daarna stokte het (Vermeersch *et al.* 2005, Boele & van Winden 2010).
De Europese populatie is gegroeid naar 72.000-93.000 paar in 2015, maar neemt licht af als strenge winters tot in het zuiden doordringen (Boele & van Winden 2010, Site Birdlife International 2016). De wereldpopulatie is bijzonder groot en wordt geschat op 4,0-9,8 miljoen exemplaren. Deze enorme uitbreiding van het leefgebied was mogelijk, doordat jonge Koereigers een dispersie van wel 5.000 km kunnen vertonen.
Vluchten van groepen vogels kunnen enorm grote afstanden overbruggen en worden boven zee en zelfs het midden van de Atlantische Oceaan gezien.

Situatie in Nederland

In ons land werden niet succesvolle broedgevallen gemeld in 1998 (De Wieden) en 2006 (De Braakman). In 2016 zag men vogels met takken slepen in De Wieden (Site Sovon 2018). Jaren

foto HES

met veel waarnemingen waren 1998, 2004 en 2008, terwijl 2003 een daljaar was. Ze komen in Nederland vooral in de noordelijke en westelijke helft van het land voor. De echte veenweiden zijn, ondanks de vele koeien, maar dunnetjes bezet. We hebben meer dan genoeg koeien en paarden in ons land, hoewel ze lang niet altijd buiten grazen. Waarom gaat de kolonisatie van Nederland dan toch zo langzaam? Zijn onze zomers te koud? In het oosten van Azië en Noord-Amerika zijn die een stuk warmer.

Situatie regio Bergen op Zoom

Volgens Waarneming.nl is het aantal waarnemingen de laatste jaren enorm toegenomen. Maar Waarneming.nl geeft niet altijd een zuiver beeld van het voorkomen van een soort, omdat er soms waarnemingen dubbel inzitten. Meestal is dat maar een

uitzondering en is dat nauwelijks hinderlijk. Soms echter maakt dat wel uit, zoals bij een zeldzaamheid als de Koereiger. Zo staan vanaf 1991 137 waarnemingen vermeld voor de omgeving van Bergen op Zoom, waarvan 88 in ons werkgebied tussen de Steenbergsche Vliet en Putte. Daarvan er zijn er 51 dubbelingen, zodat het slechts om 37 unieke waarnemingen gaat. Is eenmaal

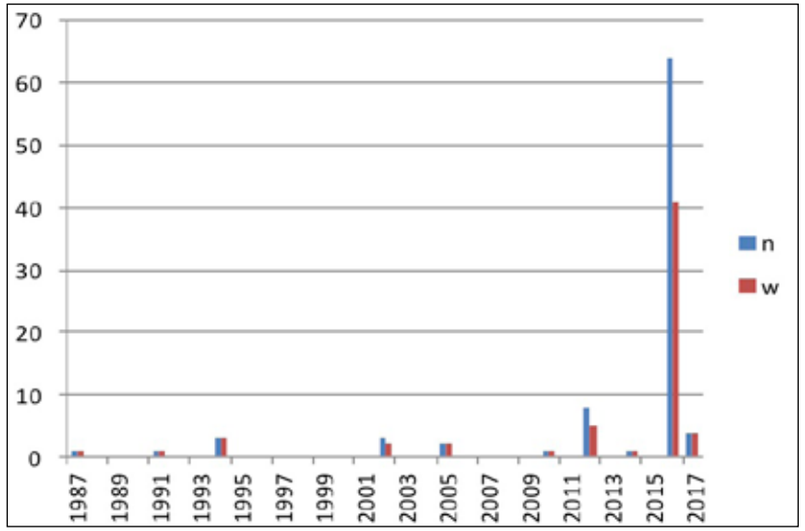

Fig. 1. Aantal (n) en waarnemingen (w) van de Koereiger in het werkgebied van de Vogelwerkgroep Bergen op Zoom.

een vogel gemeld, dan trekt dat naast twichers ook veel vogelaars uit de omgeving. In onze regio zijn sommige vogels door verschillende personen op dezelfde dag vermeld.
Duidelijke voorbeelden zijn op 4-5-2012 in de Hogerwaardpolder-Oost 12 maal, op 8-9-2014 op het Rammegors 10 maal en op 27-8-2016 rond het Stinkgat op Tholen 9 maal. En in najaar 2016 werd een langdurig verblijvende Koereiger liefst 34 maal gemeld op verschillende data; eerst in de Augustapolder-West en de Duintjes, later op het Hogerwaardschor en de Hogerwaardpolder. Dit is ook in ons archief merkbaar.
Als we de meermaals gemelde vogels weglaten, gaat het in ons werkgebied om 69 waarnemingen van 110 vogels, waarbij een uitgezette vogel werd weggelaten. Gecorrigeerd voor overvliegende exemplaren zijn dat er 60 en 86.

In de landelijke topjaren werden in het werkgebied van de Vogelwerkgroep geen Koereigers gezien, evenals in het daljaar 2003 (figuur 1). Het jaar 2016 blijkt er met kop en schouders bovenuit

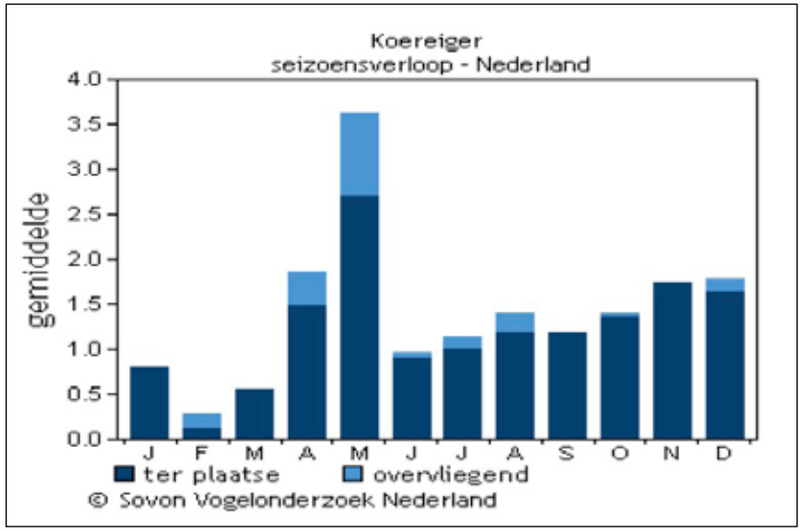

Fig. 2. Seizoenverloop van de gecorrigeerde aantallen van de Koereiger in Nederland in ter plaatse en overvliegend (uit Boele & van Winden 2010).

te steken. Het gaat dat jaar echter om hooguit zes vogels, waarvan er vier tegelijk werden gezien op het voormalige schor bij Bath op 2-4-2016. De overige waarnemingen stammen van het Stinkgat en gedurende lange tijd vooral de omgeving van het Markiezaat. Dat maakt 2016 veel minder bijzonder dan het lijkt.

Seizoenpatroon

Het seizoenpatroon van de Koereiger voor Nederland is gepubliceerd door Boele & van Winden (2010 figuur 2). Mei blijkt de belangrijkste maand, zowel in (gecorrigeerde) aantallen vogels aan de grond als overvliegend. Om vergelijking mogelijk te maken, moesten onze gegevens worden ontdaan van de extra waarnemingen van de vogels op één plaats.
Het seizoensverloop van de gecorrigeerde aantallen in het werkgebied van onze Vogelwerkgroep is anders (figuur 3). Verschillen zijn het vrijwel niet aanwezig zijn in januari tot en met maart, het ontbreken van de piek in mei en hoge aantallen in augustus en september.

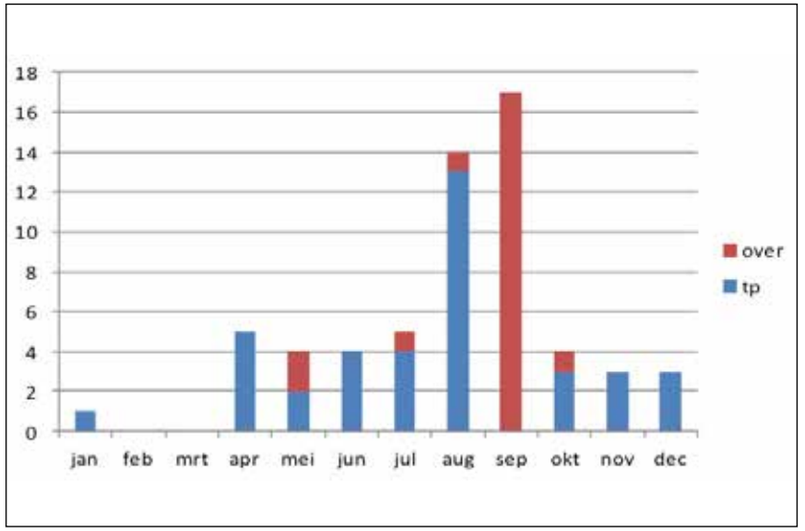

Fig. 3. Seizoenverloop met gecorrigeerd aantallen Koereigers in de regio Bergen op Zoom gesplitst in ter plaatse (blauw) en overvliegend (rood).

Belangrijkste oorzaken van de verschillen zijn de lagere aantallen, waarop de figuur is gebaseerd. Daardoor spelen piekaantallen als 11 vogels op het Stinkgat in augustus 2016 en de 14 overvliegers op 23 september 2017 een veel te grote rol.

Conclusies

Van een duidelijke toename van de Koereiger in ons werkgebied is geen sprake. De stelling van Boele & van Winden uit 2010 “Koereigers blijven in het zuiden” lijkt nog steeds op te gaan en wordt door beide archieven ondersteund. De toename van de gemiddelde temperatuur heeft daar (nog) geen verandering in gebracht, hoewel die juist in de zomer het grootst is (Site KNMI

Koereigers 2 mei 2012, Augustapolder-West *foto Erik de Jonge*

2018). Mogelijk speelt een andere factor, waarvan onvoldoende geschikt voedsel het meest waarschijnlijk is. Veel waarnemingen stammen uit natuur(bouw) gebieden, waar het prooiaanbod gelukkig beter is dan op productie graslanden.
Onlangs is bekend geworden dat 75% van de biomassa van insecten in de laatste decennia verloren is gegaan. Kom tegenwoordig eens om een Grote Sabelsprinkhaan of een Krekel. Dat lukt gewoon niet in Nederland. Een andere mogelijkheid is dat de Koereiger de Kleine Zilverreiger achterna gaat. Ook bij die soort nam de Franse broedpopulatie in de jaren negentig enorm toe. Pas daarna groeide ook de Nederlandse populatie. De koude winters van 2008/09 en 2009/10 zorgden voor een terugval. Mogelijk heeft dat ook de Koereiger beïnvloed en mogen we de soort pas na een reeks zachte winters en vooral warme zomers als regelmatige broedvogel begroeten.

Februari 2018.
Wouwbaan 172, Hoogerheide, email teixe14@planet.nl.

Literatuur

Boele, A. & E. van Winden. 2010 Koereigers blijven in het zuiden. Sovon-Nieuws 23: 6-8.
Site Birdlife International. 2016. http://datazone.birdlife.org/species/factsheet/cattle-egret-bubulcus-ibis/text.
Site Birds in Suriname. 2018. http://www.surinamebirds.nl/php/bird.php?egib
Site KNMI. 2018. http://www.clo.nl/indicatoren/nl0226-temperatuur-mondiaal-en-in-nederland
Site Sovon. 2018. http:// sovon.nl/nl/soort/1110.
Site Vogelbescherming. 2018. https://www.vogelbescherming.nl/ontdek-vogels/kennis-over-vogels/vogelgids/vogel/koereiger.
Site WNF. 2018. https://www.wnf.nl/dieren/dierenbieb-vogels/koereiger.htm
Vermeersch G., Anselin A., Devos K., Herremans M., Stevens J., Gabriëls J. & van der Krieken B. 2004. Atlas van de Vlaamse broedvogels 2000-2002. Mededeling van het Instituut voor Natuurbehoud 23, Brussel, 496p.

foto Hidde Bult

SPOTLIGHT

Audouins Meeuw.

DE EBRO DELTA

Spanje kent veel rijke vogelgebieden, maar als het om "groots en meeslepend" vogelen gaat, spant de Extremadura met al die grote gieren en arenden natuurlijk de kroon. Maar ook daar buiten vind je gebieden met heel interessante soorten.

Zo zul je in de Ebro Delta weer heel andere vogels treffen. Volgens de overlevering zou 75% van de wereldpopulatie Audouins Meeuwen *(larus audouinii)* er zitten. Maar je kunt er ook Dunbek- en Geelpootmeeuwen, Reuze-, Grote-, Dwerg-, Lach-, Witwang-, Witvleugel- en Zwarte Sterns zien, net als Blauwe,- Purper-, Ral- en Koereigers. Purperkoeten, Vorkstaartplevieren en allerlei leuke rietvogeltjes, steltlopers en ruiters vormen evenzoveel aantrekkelijke kersen op de taart.

Vorkstaartplevier

Vroeg in Mei worden de rijstvelden weer bevloeid, zo'n beetje tegelijk met de terugkeer van de trekvogels. Dan is er heel veel te zien, van soorten die we hier nooit tegen zullen komen, vaak ook nog in hun fraaiste bruidskleed.

Ik denk er over om komend voorjaar een gezamenlijke trip op te zetten. We kunnen kiezen uit twee campings in de buurt. Er zijn huisjes te huur maar ook appartementen. Voor wie toch al van plan was naar Spanje te gaan is dit een goed uitgangspunt voor de verdere reis. Voor wie alleen voor de Delta komt zijn er vaak belachelijk goedkope vlieg-tickets naar Reus te boeken. Maar dan moet je er wel vroeg bij zijn.
Enfin, laten we daar komend najaar verder over praten. Er is nog tijd zat.

Kleine Vliegenvanger *Foto: Robert Kraaijeveld*

Robert's Kleine Vliegenvanger

Een schattig klein vogeltje, totaal onbevangen, maar voordurend druk druk, druk om onder het oog van zijn bewonderaars zijn maaltje bijeen te scharrelen. De Kleine Vliegenvanger *(Ficedula parva)* mag dan zeldzaam zijn, hij wordt de laatste jaren in de zomer toch wel regelmatig op de Hoge Veluwe gezien. Als je weet waar, is het een heel eind rijden, maar wel de moeite waard.

Kleine Vliegenvanger *Foto: Robert Kraaijeveld*

Nachtzwaluwinventarisatie op de Brabantse Wal in 2017: de eindstand

Hidde Bult

In 2017 hebben leden van de VWG Bergen op Zoom de Zwarte Specht (Dryocopus martius) en de Nachtzwaluw (Caprimulgus europaeus) geïnventariseerd op de Brabantse Wal. Dat zijn twee soorten met een instandhoudingsdoel voor het Natura2000 reservaat de Brabantse Wal. Voor de Zwarte Specht lag de huidige populatieomvang onder het instandhoudingsdoel. De laatste telling van de Nachtzwaluw was in 2012 en kwam toen uit op 106 territoria. Dat lag boven het instandhoudingsdoel (80 broedparen) van die soort. Dit verslag bespreekt de inventarisatie in 2017 waarbij 149 territoria zijn gevonden en in welke mate de telinspanning of andere factoren hebben bijgedragen aan de stijging.

Inleiding

Toen ik in 1978 naar Putte verhuisde bleek al snel dat er op de Brabantse Wal een mooie populatie Nachtzwaluwen *(Caprimulgus europaeus)* leefde, die bij Nederlandse vogelaars zo goed als onbekend was. Inventarisaties van Ton Bakker, Ray Teixeira en mijzelf resulteerden in 95-110 territoria voor de Brabantse Wal rond 2000 (Bult 2002). Dat kwam neer op een aanzienlijk deel (ca. 10%) van de Nederlandse populatie, die toen op 950-1150 broedparen werd geraamd. Mede op grond van dat artikel werd de Brabantse Wal aangewezen als Vogelrichtlijngebied, waarna het later als Natura2000 gebied werd geklasseerd. Daarbij is de Nachtzwaluw één van de vogelsoorten met een instandhoudingsdoel. Voor de Nachtzwaluw is dat het behoud van voldoende leefgebied voor een populatie van 80 broedparen.
De stand van de soort wordt om de vijf jaar onderzocht door leden van de VWG Bergen op Zoom en door vrijwilligers van het Grenspark De Zoom Kalmthoutse Heide (GP-ZKH). Bij het laatste onderzoek in 2012 werden 106 territoria gevonden op de Brabantse Wal, waarvan 72 in het Nederlandse deel van het toenmalige Grenspark (Ledegen & Delvaux, 2013). Het waren er waarschijnlijk zelfs nog wat meer, want van het Landgoed Putse Moer, Zoomland, De Heide, de Wouwsche Plantage en de Vliegbasis Woensdrecht ontbraken toen gegevens of waren de tellingen onvolledig. Afgelopen zomer werd opnieuw geprobeerd de stand op de Brabantse Wal in kaart te brengen.

Kartering in 2017

Het onderzoek gebeurde volgens de richtlijnen van het Broedvogelmonitoringproject (BMP) van Sovon. Het gehele Natura2000 gebied werd opgedeeld in zogenaamde BMP-Z plots.

Nachtzwaluw (Caprimulgus europaeus) man: meester in camouflage.
Foto: Ton Bakker

In de Z plots worden alleen zeldzame soorten geteld, zoals de Nachtzwaluw. Volgens de Sovon criteria begint de geldige periode voor de Nachtzwaluw op 15 mei en duurt tot 10 augustus. Binnen die geldige periode is één waarneming van een snorrende vogel voldoende om een broedterritorium aan te nemen.
Het lastige bij het inventariseren van de Nachtzwaluw is dat ze meestal maar heel kort zingen na zonsondergang en zich ook kunnen verplaatsen tussen verschillende zangposten (Bult, 2002). Daardoor moet je vaak op stap om ze allemaal te pakken kunnen krijgen en soms is het niet simpel om het aantal zangposten te tellen als er lokaal meerdere bij elkaar snorren. Voor tellers van de VWG Bergen op Zoom is daarom op woensdagavond 14 juni een instructie-excursie georganiseerd in de Borghvlietse Duinen. Er werd uitgelegd dat dubbeltellingen kunnen ontstaan door meerdere factoren. Mannetjes hebben verschillende zangposten die tot 600m uit elkaar kunnen liggen (Van Kleunen *et al.*, 2012). De vogels kunnen zich snel tussen die favoriete stekken verplaatsen, wat in de avondschemering heel lastig te zien is.
Dus alleen als twee vogels echt tegelijkertijd zingen ben je er zeker van dat het om twee territoria gaat. Als meerdere territoria vlak bij elkaar liggen is dat lastig vast te stellen. Het gebeurt namelijk maar zelden dat alle mannen simultaan zingen en tussendoor verplaatsen de vogels zich ook nog. Om dan dubbel-

tellingen uit te sluiten en zo goed mogelijk het aantal te bepalen, kun je op verschillende tijdstippen de simultaan zingende vogels met een nummer of letter op de kaart zetten. Het tijdstip met de meeste registraties geeft dan het aantal territoria dat minimaal present is.
De zang is erg luid en kan heel ver dragen over open vlaktes. Daardoor kan een zangpost te dichtbij worden ingetekend op de veldkaart, terwijl hij eigenlijk veel verder of zelfs buiten je telgebied zingt. Ook kan de ratel door bosranden weerkaatst worden. Door reflecties kan het dan lijken of er op de achtergrond een tweede vogel zingt, terwijl het er in werkelijkheid slechts één is. Beide laatste valkuilen zijn te vermijden door zoveel mogelijk naar vogels op afstand toe te gaan.
Anderzijds kun je mannen zonder buren, bij voorbeeld op vrij kleine open plekken in aaneengesloten bos, gemakkelijk missen omdat geïsoleerde vogels minder vaak ratelen (Bult, 2002). Dat is tegen te gaan door zang af te spelen. Maar, dat moet heel gedoseerd, want als je de versterker te luid zet, kun je vogels uit de omgeving aantrekken. Een document met die extra praktische tips, naast de Sovon richtlijnen voor het tellen van Nachtzwaluwen, was op de website van de VWG Bergen op Zoom beschikbaar (Nachtzwaluw_inventarisatie_instructies.pdf).
De interpretatie van het veldwerk gebeurde met het programma Autocluster. Dat programma werd voor de telgebieden op de Brabantse Wal door Sovon zo ingesteld dat het rekening hield met waarnemingen in aangrenzende telgebieden. Om onduidelijkheden bij de interpretatie van territoria nabij de grens van plots te vermijden, werden de waarnemingen binnen 300 m van de contactzone achteraf door de coördinator steeds in beide plots ingevoerd.

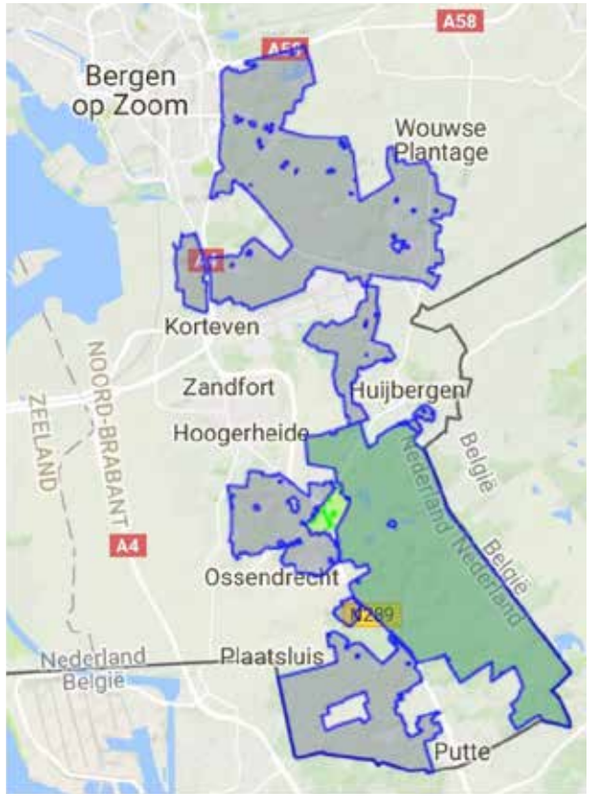

Figuur 1. *Het Natura2000 gebied 'De Brabantse Wal' omvat de landgoederen en natuurterreinen ten zuiden van de A58. Het groene areaal is het Nederlandse deel van het 'oude' Grenspark De Zoom Kalmthoutse Heide. De grijze terreinen ten westen van de provinciale weg (N289) tussen Hoogerheide en Putte maken nu ook deel uit van het Grenspark: Grenspark plus.*

Resultaten

In tabel 1 staan de aantallen van 2012 en 2017 per telgebied. Alleen het landgoed Putse Moer en de Vliegbasis Woensdrecht werden afgelopen zomer niet onderzocht. Tevens is aangegeven of de plot of delen daarvan in 2017 voor het eerst werden onderzocht, en of het onderzoek meer of minder intensief was dan in 2012. Ook wordt aangegeven of na 2012 grootschalige vellingen plaatsvonden, of successie van de vegetatie de reeds bestaande kapvlakten geschikter maakte, of dat ze juist onaantrekkelijker werden door de veroudering van de aanplant, of het dichtgroeien van heide of stuifzand door opslag. Halverwege de telling werd

Kraaienberg, Kriekelare Duinen *Foto: Hidde Bult*

de stand ergens tussen 126 en 146 territoria geraamd. Uiteindelijk zijn het er 149 geworden in 2017. Dat het er iets meer zijn dan geraamd, kwam mede doordat aantallen op de Kooiheide, de Kriekelare Duinen en de Stoppelbergen (zie verder) hoger uitvielen.
Op de Kooiheide kan er volgens tellers sprake zijn van overschatting door een collega. Inderdaad zijn acht van de tien zuidelijke territoria uitsluitend door die teller gemeld. In de Kriekelare duinen berekende autocluster steevast 13 territoria na een dozijn bezoeken door meerdere karteerders. Na toevoegen van drie bezoeken van een andere collega berekende autocluster ineens 16 territoria voor de Kriekelare duinen. Wat opviel was dat alle zangposten bij die drie avonden door die collega op minder dan 15m van elkaar waren genoteerd. Daardoor kunnen ze bij de clusteranalyse als kernen van territoria beschouwd worden. Hoewel in de Kriekelare duinen en op de Kooiheide mogelijk sprake was van enige overschatting, zijn de ingevoerde stippen in die twee plots niet aangepast of verwijderd. Want er zijn terreinen waar mogelijk onderschatting optrad ten gevolge van een te gering aantal bezoeken: 'Bieduinen-West', 'Staartse Heide', 'Wildernissen' en 'Galgenberg' *(tabel 1)*.

Tabel 1. *Territoria van Nachtzwaluwen in 2012 en 2017 en telinspanning en habitatveranderingen per telgebied.*

Sovonnummer en naam van het telgebied	2012	2017	Telling	Habitat
11518 BrWal 1: Zoomland	NG	1	n	
11148 BrWal 2: Lievensberg & Molenzicht	2	8	n, i	k
11149 BrWal 3: Borghvlietsche Duinen	6	5		
11519 BrWal 4: De Heide	1	1		
11574 BrWal 5: Wouwsche Plantage	NG	9	n	k
11150 BrWal 6: Woensdrechtse Heide	10	8		
11528 BrWal 7: Mattemburgh-Oost	NG	0		
11529 BrWal 8: Mattemburgh-West	NG	0		
11530 BrWal 9: Kooiheide	4	14*	n, i	k, s
Totaal Noord	**23**	**46**		
11596 BrWal 18: Molenberg (geen Natura2000)	1	1		
Vliegbasis Woensdrecht (onvolledig)	1	3		
Buiten Natura2000	**2**	**4**		
11531 BrWal 10: Abdijbossen	2	5	i	k, s
11532 BrWal 11: Meiduinen	0	0	m	
11533 BrWal 12: Kon.Wilhelminakazerne	2	3		
11534 BrWal 13: Pilberg	NG	0		
11535 BrWal 14: Galgenberg	1	0		o
11570 BrWal 15: Moretusbosch	0	2		k
11575 BrWal 16: Stoppelbergen	4	10		k
11570 BrWal 17: Wildernissen	2	0	m	o
Totaal GP-plus	**15**	**34**		
11545 GP-ZKH VOG 09 Landgoed Putse Moer	1	NG		
11536 GP-ZKH VOG 10 Houtduinen	9	9		s
11537 GP-ZKH VOG 11 Meersche Duinen	6	8	i	s
11538 GP-ZKH VOG 12 De Kluis	4	6	i	s
11539 GP-ZKH VOG 13 Knekelare Duinen	12	16*	i	s
11540 GP-ZKH VOG 14 Hazeduinen	4	9	i	s
11541 GP-ZKH VOG 15 Verbindingsdreef	2	1		o
11542 GP-ZKH VOG 16 Bieduinen	0	0		
11543 GP-ZKH VOG 17 Bieduinen West	3	1		o
11546 GP-ZKH VOG 18 Groote Meer	6	6		
11551 GP-ZKH VOG 19 Zwaluwmoer	2	1	m	
11550 GP-ZKH VOG 20 Kleine Meer	7	8		k, s
11547 GP-ZKH VOG 21 Kortenhoeff	2	1		
11548 GP-ZKH VOG 22 Staartse Duinen	6	11		k, s
11549 GP-ZKH VOG 23 Staartse Heide	8*	2	m	o
Totaal GP-oude begrenzing	**72**	**79**		
Eindtotaal Brabantse Wal	**106**	**149**		

Afkortingen: **BrWal** *Brabantse Wal;* **GP-ZKH** *Grenspark De Zoom – Kalmthoutse Heide;* **NG** *niet geteld;* **i** *intensiever;* **m** *minder intensief;* **n** *nieuw telgebied;* **d** *dunningen na 2012;* **k** *kaalslagen na 2012;* **s** *successie op kaalslagen uit 2007-11;* **o***: veroudering van dennenaanplanten die voor 2007 werden geplant; *mogelijk overschat.*

In het Nederlandse deel van het toenmalige Grenspark vonden we 72 territoria in 2012. Medio juli werd de eindstand daar tussen 72 en 84 begroot. Dat bleek een goede inschatting want uiteindelijk zijn het 79 territoria geworden binnen het Nederlandse deel van de oude Grensparkbegrenzing.
De sterkste stijgers waren de telgebieden 'Stoppelbergen' (6), 'Lievensberg-Molenzicht' (6) en 'Kooiheide' (10). In die terreinen voerden de beheerders recent grootschalige vellingen uit. Van de twee laatste plots werden de grenzen verlegd, waardoor het areaal geschikt habitat toenam. Ook werden deze terreinen veel grondiger onderzocht. De grootste afname vond plaats in de 'Staartse Heide'. Dit kan samenhangen met de veroudering van dennenaanplanten die in 2012 nog bewoond werden, maar mogelijk is er ook sprake van minder intensief onderzoek in het oostelijk deel van dat terrein in 2017, of van overschatting in 2012. Wellicht verplaatste een deel van de vogels zich naar de aangrenzende 'Staartse Duinen', waar de verjongingsvlakken optimaler werden.

Het nachtbraken leverde in 2017 ook weer leuke bijvangsten op. Er zijn andere schemervogels opgespoord, zoals Ransuil (9) en Houtsnip (6), die in de regio schaarser zijn dan Nachtzwaluwen.

Geblakerde den, Kriekelare Duinen *Foto: Hidde Bult*

Bespreking

Op de Brabantse Wal werden 149 territoria geteld in 2017 tegen 106 in 2012. Die sterke toename wijkt af van de situatie in het Leenderbos in Oost-Brabant. Daar is tussen 2012 en 2016 het aantal territoria gelijk gebleven (beide jaren 71 territoria), ondanks massieve kapinspanningen in het bos (Sloendrecht, 2017). Ook elders zijn Nederlandse 'bos'-populaties nauwelijks meer gegroeid, dus de Brabantse Wal is best een bijzondere situatie (mededeling Henk Siersema, e-mail 01-09-2017).
De toename van het aantal getelde Nachtzwaluwen op de Brabantse Wal tussen 2012 en 2017 is dan ook deels veroorzaakt doordat er nauwkeuriger geteld kon worden. Zo werd een aantal terreinen in 2012 niet onderzocht. In de terreinen die anno 2017 voor het eerst goed zijn onderzocht, zijn ca. 20 territoria genoteerd. In een aantal andere plots was het onderzoek in 2017 intensiever: er waren meer tellers of zij konden het terrein vaker bezoeken. Grondiger onderzoek van terreinen in 2017 ten opzichte van 2012 was goed voor 5 tot 10 extra-territoria. Dat zijn al twee factoren die 25-30 extra territoria opleverden ten opzichte van de vorige census op de Brabantse Wal.
Als we telgebieden selecteren waar de telintensiteit ruwweg gelijk bleef, dan varieerden de trends. Echter, globaal steeg daar het aantal territoria van 100 in 2012 naar 112 territoria in 2017 in terreinen die beide jaren even intensief onderzocht werden. Die aanwas lijkt reëel. Het komt waarschijnlijk doordat het areaal geschikt habitat meer steeg dan het areaal dat door veroudering van dennenaanplanten of het dichtgroeien van voormalige heideveldjes ongeschikt werd. De toename weerspiegelt de invloed van beheersmaatregelen zoals heideherstel of verjonging sinds 2007.

Grote habitatveranderingen sinds 2007

Rond de eeuwwisseling was de Nachtzwaluw op de Brabantse Wal sterk afhankelijk van bosbeheer volgens het kaalkapsysteem. Toen zat een ruime meerderheid (70%) in jonge aanplanten,

de overige bewoonden heidevelden of stuifzandranden (Bult, 2002). Na het omhakken van de dennen kan een kapvlakte het volgende jaar al bezet worden, tenminste als de kaalslag aan een bosrand grenst en er overstaanders gespaard zijn. Maar, meestal duurt het wat langer voor een kaalslag echt aantrekkelijk gaat worden voor Nachtzwaluwen door opslag van struikheide en jonge bomen *(Figuur 2)*.
Na 15 jaren wordt het perceel meestal weer ongeschikt omdat de bomen te oud worden.

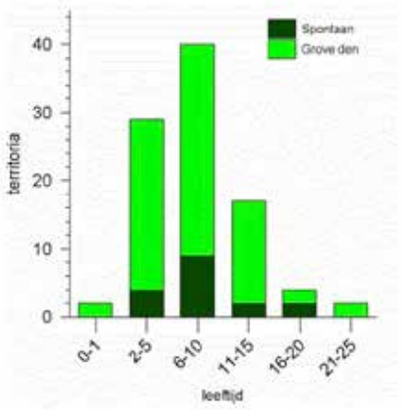

***Figuur 2**. Territoria van de Nachtzwaluw op kapvlaktes. Er is onderscheid gemaakt tussen kavels waar het bos spontaan verjongt, zoals nu vaak gebeurt, of waar jonge Grove dennen werden geplant (naar Bult 2002).*

Op de Brabantse Wal vonden tussen 1990 en 2002 nergens grootschalige vellingen plaats. Daarom werd aan het begin van deze eeuw verwacht dat de toekomst van de Nachtzwaluw op de Brabantse Wal weinig rooskleurig was (Bult, 2002). Dat sombere perspectief veranderde volledig door het HELA Life project in het Grenspark. Dat was gericht op herstel van heide en stuivende duinen. Met die EG subsidie werd tussen 2007 en 2011 heel veel werk verzet in het 'oude' Grenspark. Grote arealen dennen werden geveld of sterk gedund en vergraste heidevelden werden kleinschalig geplagd. In tabel 1 is aangegeven welke terreinen door successie aanlokkelijker zijn geworden nadat er tussen 2007 en 2011 kavels waren geveld. Vermoedelijk heeft dat in de meeste plots in het Grenspark oude stijl bijgedragen aan de toename van de Nachtzwaluw na 2012.
Bovendien vonden er na afloop van het HELA project ook nog grootschalige vellingen plaats. Zo velde Staatsbosbeheer na 2012 grote dennenkavels in het Moretusbosch, de Staartse Duinen en de Stoppelbergen. Op die kaalslagen werden in 2017 weer 'nieuwe' Nachtzwaluwen gevonden, zoals goed te zien is in de Stoppelbergen *(Figuur 3)*.
In die boswachterij was de stijging het meest frappant, maar ook in het Moretusbosch trokken grootschalige vellingen 'nieuwe' Nachtzwaluwen aan.

***Figuur 3.** Nachtzwaluwterritoria in de Stoppelbergen in 2012 (links) en 2017 (rechts). In 2012 zaten Nachtzwaluwen alleen op twee heideveldjes. In 2013 en 2016 werden vakken met dennen geveld voor verjonging. Daar vestigden zich Nachtzwaluwen en in 2017 steeg hun aantal tot tien.*

Anderzijds zijn er een aantal gebieden, zoals de Wildernissen en de Galgenberg waar het niet meer lukte om Nachtzwaluwen op te sporen, in tegenstelling tot 2012 en de jaren daarvoor. In die terreinen, die vaak van particuliere eigenaren zijn, bliezen exceptioneel zware stormen in januari 1990 hele kavels Zee- en Grove dennen omver. Later zijn daar opnieuw dennetjes geplant. Tussen 1992 en 2007 zochten de Nachtzwaluwen die percelen met jonge dennen op, naast enkele kleine heide- en stuifzandrelicten. Die laatste bleven nog tot 2012 bezet.

Stoppelbergen, kapvlake uit 2016 in maart 2017 *Foto: Hidde Bult*

De veroudering van de kavels met jonge dennen en het dichtgroeien van de stuifzandrelicten en de heideveldjes door dennenopslag lijken plausibele verklaringen voor het verdwijnen van de Nachtzwaluw uit telgebieden 'Wildernissen' en 'Galgenberg', evenals de afname op de Staartse Heide (VOG 23). Het netto effect van al die positieve en de negatieve habitatveranderingen was dat er na 2012 naar schatting 10-20 extra territoria op de Brabantse Wal verschenen.

Hoe betrouwbaar zijn onze tellingen?

Bij de vrijwilligers van het Grenspark staan de resultaten van het Nachtzwaluwonderzoek geregeld flink ter discussie. De BMP methode van Sovon, die ook bij de monitoring van de Nachtzwaluw in het Grenspark wordt gebruikt, leidt volgens sommigen tot een enorme overschatting van het aantal territoria.

Hazeduinen na vellen van dennen, maart 2008 . *Foto: Hidde Bult*

Ze voeren verschillende argumenten daarvoor aan. Zo zouden Nachtzwaluwen de waarnemer gaan volgen en dan van zangpost naar zangpost vliegen. Al doende wordt dan een reeks zangposten genoteerd, terwijl het steeds maar om één en dezelfde vogel gaat. Inderdaad kunnen Nachtzwaluwen zich in het donker ongezien en snel verplaatsen tussen zangposten. Maar, dubbeltellingen door verplaatsingen zijn heel eenvoudig uit te sluiten door alleen vogels te noteren die gelijktijdig te horen zijn en als het zeker is dat het niet om een geluidsreflectie gaat. Als vogels niet tegelijkertijd zingend zijn vastgesteld en de twee (of meer) zangposten liggen binnen de fusieafstand (300m), dan dient de tweede (en volgende) stip(pen) als extra waarneming in Avimap genoteerd te worden. Als je dat doet, dan maakt Autocluster van die twee (of meer) zangposten slechts één territorium. Of alle tellers ook effectief het vakje 'extra waarneming' aan vinkten is echter niet helemaal zeker.
Dubbeltellingen kunnen ook ontstaan doordat één en dezelfde vogel nabij de grens van twee telgebieden in beide terreinen wordt geteld. Dat is te voorkomen door zangposten nabij de plotgrenzen steeds voor beide terreinen in te voeren. Dat is achteraf voor alle Nederlandse plots gedaan. Ook wordt gesuggereerd dat dubbeltellingen ontstaan doordat een zangpost toevalligerwijze door twee (of meer) karteerders op diezelfde avond wordt genoteerd. Maar, autocluster beschouwt ze als twee (of meer) onafhankelijke bezoeken als de starttijd waarmee ze worden ingevoerd in Avimap een minuut anders is, ook al vonden ze op dezelfde datum plaats. Bij de clusteranalyse leveren zulke meervoudige waarnemingen dus slechts één territorium op, ook al werd dezelfde vogel op één avond door meerdere onderzoekers genoteerd.

Mannetjes hebben verschillende zangposten en de betrouwbaarheid van de fusieafstand (300m) wordt ook vaak in twijfel getrokken. Zo bleek uit zenderonderzoek in Nederland dat één man zich kon verplaatsen tussen zangposten die 600 m uit elkaar lagen. Maar, dat mannetje was waarschijnlijk ongepaard (Van Kleunen *et al.*, 2012), waardoor hij wellicht een groter areaal bestreek dan gepaarde collega's. Afgelopen zomer werd in de Nolse Duinen op de Kalmthoutse heide een datalogger op een mannelijke Nachtzwaluw geplakt om zijn gedragingen en leefgebied in kaart te brengen (Delvaux 2018). Overdag rustte hij waarschijnlijk in een bos, wat gezenderde mannen in Oost-Brabant meestal ook deden (Van Kleunen *et al.*, 2007, 2012). Net als in Oost-Brabant lag zijn rustplaats op flinke afstand van de vermoedelijke nestplaats (330m) en zijn zangposten (210-340m). De onderlinge afstand tussen de vier zangposten was gemiddeld echter maar 177 (58 - 252) m. Voedsel zocht hij op grote afstand (670m) van nest en zangposten, wat ook bij andere studies vaak het geval was. De oppervlakte van het polygoon waarbinnen het nest, alle zangposten en de rustplaats lagen bedroeg ongeveer 4,2ha. Dat valt binnen de marge van de minimum oppervlakte van negen territoria (gemiddeld 3,6 ha, spreiding 2,6-4,7 ha) in de 'Hazeduinen' in de jaren 1996/97 (Bult, 2002). Ook de maximale afstand tussen zijn zangposten (252 m) kwam overeen met het toenmalig onderzoek (gemiddeld 229 m, spreiding

Hazeduinen, augustus 2015 *Foto: Hidde Bult*

193-285 m). Hoewel dit slechts metingen van één vogel op een paar avonden betreffen, is het interessant dat de zangposten die behoorlijk ver uit elkaar liggen, met autocluster toch slechts één territorium opleveren bij de huidige fusieafstand van 300m. Die fusieafstand was trouwens ruim gekozen - eigenlijk volstond 250m voor de negen territoria in de Hazeduinen - omdat de minimum territoriumomvang in het Verenigd Koninkrijk gemiddeld wat groter uitviel (Bult 2002).
Wat ook de juistheid van de Nachtzwaluwtellingen mag zijn, als ze maar consistent op dezelfde manier herhaald worden dan is zonneklaar dat ze heel goed weerspiegelen wat de effecten zijn van veranderingen in habitat door successie of door beheersmaatregelen zoals de vellingen in het HELA project.

De Nachtzwaluw doet het goed in Nederland

Sinds 1950 nam de landelijke populatie behoorlijk af en mede daarom stond de Nachtzwaluw op de Rode Lijst van bedreigde vogelsoorten in Nederland vanaf de eerste tot de voorlaatste versie (van Beusekom *et al.*, 2017). Maar, de laatste decennia is er sprake van een opmerkelijk herstel, waardoor het één van de

Nachtzwaluw vrouw met 2 juvenielen *Foto: Ton Bakker*

weinige soorten is die zich van de meest recente Nederlandse Rode Lijst wist af te wurmen (van Kleunen *et al.* 2017).
Zijn opleving is deels bevorderd door selectieve boskap en andere vormen van heideherstel die tot vergroting van broedhabitat hebben geleid. Dat pakte niet alleen in het Grenspark, maar ook landelijk positief uit voor deze soort. Terreinbeheer kan echter niet de hele toename verklaren. Wellicht spelen ook klimaatfactoren als hogere zomertemperaturen mee (van Kleunen *et al.* 2012). Waarschijnlijk is voedsel (grote vliegende insecten, vooral nachtvlinders) talrijker voorhanden, actiever en bovendien gemakkelijker te vangen onder zulke omstandigheden. Hogere temperaturen en minder wind kunnen echter ook van betekenis zijn voor de temperatuurhuishouding van de jonge vogels: ze koelen minder snel af en de oudervogels zijn minder lang weg om voedsel te zoeken. Een hogere temperatuur kan ook tot gevolg hebben dat meer vogels aan een tweede broedsel (kunnen) beginnen.
Voor een soort die het grootste deel van het jaar in Afrika ten zuiden van de Sahara verblijft, lijkt het logisch dat factoren in het overwinteringsgebied, zoals de hoeveelheid neerslag, ook een rol spelen. De relatie tussen de Nachtzwaluwstand en de situatie in het Afrikaanse overwinteringsgebied is echter heel onduidelijk. Opmerkelijk is bijvoorbeeld dat een afname in de hoeveelheid neerslag in Centraal-Afrika een positieve invloed lijkt te hebben op de aantallen in Nederland (van Kleunen *et al.* 2012). In dat opzicht is een opmerking van Ton Bakker interessant. Ten zuiden van de Sahel vindt massale houtkap plaats en dat is funest voor heel veel lokale bosvogels. Maar, de gedegenereerde 'farmbush' en droogte bieden de Nachtzwaluw wellicht steeds meer overwinteringshabitat ten zuiden van de Sahel.
Ook al zijn de oorzaken voor de landelijke en regionale toename slechts ten dele duidelijk, het is zonneklaar dat het Natura2000 gebied de Brabantse Wal ruimschoots voldoet aan het instandhoudingsdoel van deze soort.

Dankwoord

De volgende tellers bezochten 's avonds één of meerdere telgebieden en een aantal (*) nam deel aan de instructie-excursie: Ton Bakker*, Bert Goyens, Sjaan Hopmans*, Jan Hogerwaard*, Louis Hopstaken*, Jean Jordaens, Klaas Koopmans*, Robert Kraaijeveld, Ignace Ledegen, Sebastien Leys, Thijs Nouws, Marc Slootmaekers, Paranka Surminski, Ray Teixeira, Walter van Dongen* en Hidde Bult*. Allen worden enorm bedankt voor hun inspanningen.

Literatuur

Bult H. 2002. Nachtzwaluwen Caprimulgus europaeus onder de rook van Antwerpen. Limosa 75: 91-102.
Delvaux R. 2018. Broedvogelinventarisatie: Nachtzwaluw 2017. Grenspark: gebiedsdekkend met uitzondering van een deel van privédomein Boterbergen en Putse Moer. Grenspark De Zoom - Kalmthoutse Heide, Kalmthout. Rapport in voorbereiding.
Ledegen I. & Delvaux R. 2013. Broedvogelinventarisatie: Nachtzwaluw 2012. Grenspark: gebiedsdekkend met uitzondering van privédomein Boterbergen en Putse Moer. Grenspark De Zoom - Kalmthoutse Heide, Kalmthout.
Sloendrecht M. 2017. Nachtzwaluwinventarisatie 2016, Leenderbos en Groote Heide. Vogelwerkgroep de Kempen.
Van Beusekom R., Huigen P., Hustings F., de Pater K. & Thissen J. 2005. Rode lijst van de Nederlandse broedvogels. Tirion Uitgevers B.V., Baarn.
Van Kleunen A., Foppen R. & Van Turnhout C. 2017. Basisrapport voor de Rode Lijst Vogels 2016 volgens Nederlandse en IUCN-criteria. Sovon Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.
Van Kleunen A., Sierdsema H., Nijssen M., Huigens T. & Wouters P. 2012. Ecologische monitoring Nachtzwaluw in Noord-Brabant in 2008-2010. Sovon-rapport 2012/43. Sovon Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.
Van Kleunen A., Sierdsema H., Nijssen M., Lipman V. & Groenendijk D. 2007. Jaar van de Nachtzwaluw in 2007. Sovon-onderzoeksrapport 2007/10. Sovon Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.

Begoniastraat 31, 4645 CA Putte
Nederland

Hidde.Bult@home.nl
31 januari 2018
Beschikbaar op de Webstek van de VWG Bergen op Zoom:
https://vwgboz.nl/publicaties/veerkracht/

Markante vogelaars

Matthew Twort

Hoe ben je een vogelaar geworden? Heb je het van je ouders mee gekregen?

21 maart 2018.

Marike de Haan

Matthew is geboren in Birmingham. Hij woonde in zijn jeugd in Birmingham, in de buurt van het dal van de River Coal. Hier lagen verwilderde volkstuinen. Als kind ging hij hier graag naar toe. Dit deed hij in zijn eentje. Hij zocht de lucht af als hij een Veldleeuwerik hoorde. Hij zag hier zijn eerste Torenvalk, Fazant en Rouwkwikstaart. Hij heeft het vogelen niet van zijn ouders mee gekregen.
Later verhuisde het gezin naar een andere wijk in Birmingham. Hier was een grote begraafplaats in de buurt met veel naaldbomen. Ook hier trok hij regelmatig naar toe. Hij hoorde er zijn eerste Bosuil.

In Nederland woonde hij eerst in Leiden. Op 32-jarige leeftijd werd hij een meer serieuze vogelaar. Zijn favoriete gebied om de natuur in te trekken waren de duinen. Hij werd lid van de Leiderdorpse en Koudekerkse Vogelwerkgroep. Van deze vogelaars heeft hij veel geleerd. Hij was ook actief als weidevogelbeschermer. Bij Leiderdorp zag hij zijn eerste Zwarte Stern.
Hij werkte in Voorschoten en vanuit het bedrijf had hij uitzicht op weilanden. Naast weidevogels waren hier soms ook Lepelaars te zien.

Hij fietste veel en nam zijn fiets ook regelmatig mee in de trein. Via Amsterdam ging hij met de trein en fiets naar de Oostvaardersplassen. Ook ging hij met trein, boot en fiets naar Texel en Ameland. Daar verbleef hij in een B&B. Diverse keren fietste hij vanuit Leiden naar Vlissingen om daar de boot te nemen naar Sheerness. Bij Sheerness zitten altijd veel vogels, zoals Kievit, Bruine en Blauwe kiekendief.
Vervolgens fietste hij dan naar Birmingham.

Zijn er verschillen in het kijken naar vogels in Groot Brittannië en Nederland?
Over het algemeen ziet Matthew meer vogels in Nederland dan in Groot Brittannië. Vogelgebieden zijn veel toegankelijker in Nederland. Voor een Zeearend bijvoorbeeld moet je in de UK naar Schotland. Hier kun je ze in het Markiezaat met een beetje geluk zo tegen komen. Ook Visarend is in de UK veel moeilijker te spotten dan in Nederland.

Wanneer ben je naar Nederland gekomen en waarom?
Als redenen waarom hij naar Nederland is gekomen noemt Matthew seks, drugs en rock en roll. Als jongeman was hij zeer ontevreden over het leven. Hij zag het als een grote val. Hij wilde zich niet vastleggen in een huwelijk en met een huis. Twee vrienden van hem waren een tijdje in Nederland geweest en die hebben hem overgehaald om eind jaren ’70 naar Nederland te gaan. In het begin woonde hij in een hotel in Leiden waar veel Turken en Marokkanen huisden. Hij sliep bij een Marokkaanse man op de kamer. De eerste nacht werd hij midden in de nacht wakker omdat die Marokkaan zijn kledingkast naar een andere kamer aan het verschuiven was. De Marokkaan vertrouwde Matthew niet. Hier heeft Matthew een half jaar gewoond.

foto Marike de Haan

Glanskop

Het Woudaapje, altijd goed verscholen.

Ontdekking in: Spanje de Grijze Gors

Er zaten meer Britten en ook Ieren in het hotel en ze waren regelmatig dronken. De Marokkanen en de Turken dronken geen alcohol.
Van 1980 tot 1983 woonde Matthew in verschillende kraakpanden in Leiden. In deze panden heeft hij veel mee gemaakt met onder andere drugsverslaafden. Samen met een vriend heeft hij op een gegeven moment zelf een pand gekraakt.

In 1998 verhuisde hij naar Bergen op Zoom. In het begin verbaasde hij zich over de hoeveelheden vogels die hij hier zag. Teus en Richard hebben hem overgehaald om lid te worden van de Vogelwerkgroep. Matthew aarzelde om lid te worden, omdat hij dacht dat hij geen goede vogelaar was. Hij ziet zich zelf nog steeds niet als een goede vogelaar. Hij heeft moeite om de piepers uit elkaar te houden, evenals jonge meeuwen. Bij zijn vriendin Britt zat een keer een Glanskop of een Matkop op de voedertafel, maar daar kwam hij niet uit. Omdat er in de omgeving vrij veel vochtige gebieden liggen, kwam hij tot de conclusie dat het waarschijnlijk een Glanskop was geweest. Ook de kiekendieven vind hij nog steeds lastig.
Wat zijn voor jou hoogtepunten bij het kijken naar vogels? Welke vogels heb je toen waargenomen?
Matthew fietste een keer door de duinen naar Leiden. Hij zag toen een jonge Koekoek zitten met een Roodborsttappuit op zijn schouder.

Andere hoogtepunten:

- een Roerdomp en een Kwartel in de Augustapolder.
- Voor het eerst naar vogels kijken in Spanje in de buurt van Barcelona. Hier hoorde hij zijn eerste Wielewaal. Ook zaten hier in de buurt van de camping Bijeneters, Slangenarend, Kiekendieven en Woudaapje.
- Hij trok ook een keer vier weken op de fiets rond in Spanje. Daarbij zag hij onder andere grote aantallen Vale Gieren. Bij de Teba-kloof zag hij Havikarend, Zwarte Tapuit en Grijze Gors.

Zijn fiets ging tijdens deze vakantie steeds mee het hotel in. Matthew wilde niet het risico lopen dat deze werd gestolen.

- Met de fiets was hij ook bij de Cota Doñana. Hier zag hij o.a. veel Zwarte Wouwen.
- Hij stond een keer met zijn telescoop naar een Kleine Trap te kijken. Een Spanjaard vroeg wat hij aan het doen was. Toen de Spanjaard de Kleine Trap zag, maakte hij het gebaar van

de Boomklever met zijn boevenmasker *foto HES*

Tjiftjaf: heraut van de Lente. *Foto: Hidde Bult*

"lekker".

- In Spanje reed hij een keer op de fiets een heuvel af en toen vloog er een groep van wel honderd Zwarte Wouwen op.
- Met de Vogelwerkgroep naar Spanje was ook een hoogtepunt.
- In Californië naar vogels kijken was ook heel bijzonder. De eerste kolibrie was een "magic moment". Ook de Tanagers en de Hooded Oreal die hij hier zag waren hoogtepunten

Wat zijn in deze omgeving je favoriete vogelgebieden?
Augustapolder Oost en West en de Scherpenissepolder.

Heb je een lievelingsvogel?
In het bos de Boomklever. Deze vogel heeft volgens Matthew een beetje het gezicht van een boef.
In de stad is dat de Spreeuw.

Matthew denkt nog even na over zijn favoriete weidevogel, maar hij komt tot de conclusie dat deze allemaal mooi zijn. Hij vertelt dat zijn zus toch wel een beetje is aangestoken om naar vogels te kijken. Ze heeft een verrekijker aangeschaft. Ook zijn oudere broer kijkt door Matthew anders naar vogels dan vroeger.

Welke vogels staan nog op je wensenlijstje of te wel welke vogels zou je ooit nog eens willen zien?
Het antwoord is Steenarend en Rotskruiper.

Hij vertelt nog over zijn tocht met Teus en Richard naar Groningen om een keer een Haakbek te zien. Deze vogel zat toen midden in een woonwijk. De bewoners van deze wijk vonden het geen succes dat al die soortenjagers het openbaar groen plat liepen.
Matthew is ook een keer naar een Blauwstaart gaan kijken ergens in de duinen. Hij merkt op dat hij eigenlijk geen soortenjager is.

Welke vogel kondigt voor jou echt de lente aan?
Dat is de Tjiftjaf.

Is jacht de doorslaggevende factor voor de verspreiding en aantallen van de Wilde Eend buiten de broedtijd?

Ray Teixeira

Wilde Eend (Anas platyrhynchos). *Foto HES*

Inleiding

Het aantal Wilde Eenden kan ook in gunstige gebieden behoorlijk verschillen. Dat hangt af van allerlei factoren, waaronder de voortplantingsstrategie. Het broedseizoen begint al vroeg. Wilde Eenden kunnen worden geïnventariseerd van begin februari tot eind mei, maar nesten worden tot in augustus gevonden (Vogelbescherming Nederland 2017). De datumgrenzen lopen van 10 april tot 10 mei. Pullen worden bij ons gemeld van 21 april tot 29 juli (Vogelwerkgroep Bergen op Zoom 2017). Ze kunnen na 60-70 dagen vliegen.

Wilde Eenden zijn winterhard en onze broedvogels zijn grotendeels standvogel. Ze blijven ter plaatse of trekken over kleine afstanden. Wel krijgen wij in strenge winters bezoek van vogels uit Fenno-Scandinavië, Noord Rusland en de Baltische staten. Mede daardoor is de soort bij ons 's winters het talrijkst. In steeds vaker voorkomende zachte winters blijven ze echter vaker in hun broedgebieden. Wilde Eenden overwinteren op rustige, voedselrijke wateren met veel uitzicht. Ook natuurlijke sterfte, jacht, trek, beschikbaarheid van voedsel, territoriumgedrag en de hoeveelheid neerslag bepalen de aanwezigheid van de soort.

In Nederland neemt het aantal Wilde Eenden al decennia af. Bij broedvogels sedert 1990 met ongeveer 30 % (Schekkerman *et al.* 2016); bij wintervogels met 4% sedert de eeuwwisseling (Hornman *et al.* 2011). De soort is (nog?) niet geplaatst op de nieuwste Rode Lijst (Boele *et al.* 2017, Netwerk Ecologische Monitoring 2016, Sovon 2017a). Vogelbescherming Nederland (2017) noemt ondermeer de jacht als bedreiging voor deze soort. Toch is deze extra sterfte niet de meest waarschijnlijke oorzaak van

de achteruitgang (van den Bremer *et al.* 2015, Schekkerman *et al.* 2016). De jacht op de Wilde Eend is in ons land sedert 1980 zelfs afgenomen. Vergelijking met de ecologisch nauw verwante Krakeend doet vermoeden dat het probleem schuilt in de opgroeifase van de pullen, waarbij watervervuiling en toegenomen predatiedruk een rol spelen.

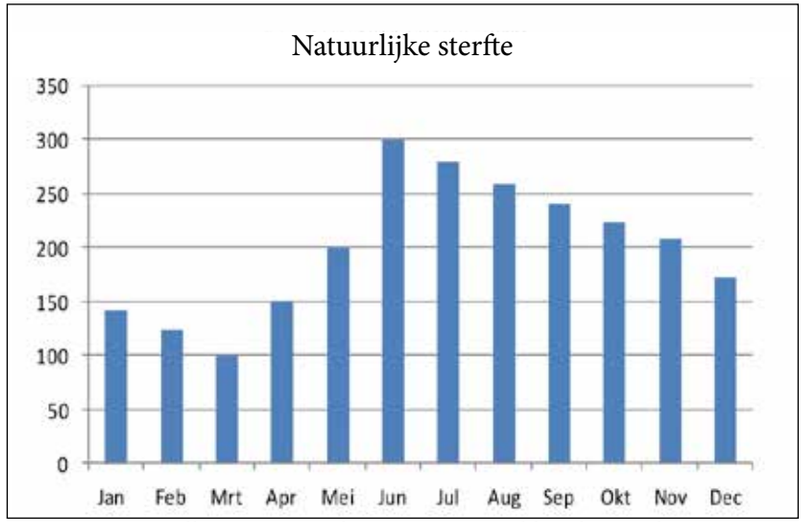

Figuur 1. *Aantallen per maand van een niet-trekkende populatie van 50 broedparen in maart met vier jongen per paar in juni en met ongeveer een sterfte van 7% in de periode juli tot november en 17% in december tot maart.*

In sommige gebieden hebben we in najaar en winter hoge aantallen, maar in andere is het in de herfst en winter juist heel leeg. Het jachtseizoen op de Wilde Eend loopt van 15 augustus tot en met 31 januari (soms al eerder op graan). Hangt dat misschien samen?
Om de vraag te kunnen onderzoeken werden uit de archieven die gebieden geselecteerd, waar de soort min of meer systematisch werd geteld en gescheiden waar wel of niet wordt gejaagd en die regelmatig min of meer droogvallen. Gebieden waar werd gejaagd waren de Molenplaat en de Hogerwaardpolder. Niet gejaagd wordt in het Markiezaat, de Binnenschelde en het retentiebekken de Kooi in Hoogerheide. De vennen van het landgoed Groote Meer vallen sedert 1975 regelmatig al in de zomer droog (mededeling W. de Dooij). Afhankelijk van de hoeveelheid neerslag vullen zij zich pas aan het eind van de winter of helemaal niet. Er wordt sedert het begin van de jaren tachtig niet meer op Wilde Eenden gejaagd.

Factoren die populatieomvang bepalen
Om het bewijs rond te krijgen dat jacht de doorslaggevende factor is voor het vastgestelde aantal Wilde Eenden, moeten natuurlijk alle andere van invloed zijnde factoren worden geëlimineerd. Dat zijn voortplanting, natuurlijke sterfte, trek, beschikbaarheid van voedsel, territoriumgedrag en weersomstandigheden. Deze factoren staan niet los van elkaar, maar hebben onderlinge relaties.
Voortplanting vindt bij de Wilde Eend plaats in het voorjaar. De populatie is het kleinst aan het begin van het broedseizoen en piekt na de voortplantingsperiode als geen emigratie of immigratie plaatsvindt.

Pulletje: dapper de wijde wereld in. *Foto HES*

Natuurlijke sterfte ten gevolge van predatie speelt het gehele jaar door een rol en is hoog als de jongen klein zijn en nog niet kunnen vliegen. Een periode van voedselschaarste en slechte weersomstandigheden kan ook een hoge sterfte opleveren. Meestal is dat in de winter. Deze twee factoren samen zorgen gewoonlijk in een jaar voor een min of meer sinusvormig verloop van de populatie (figuur 1). Sterfte ten gevolge van jacht zal vooral voorkomen wanneer het jachtseizoen is geopend.

Op onze breedte vindt alleen voedselproductie plaats als de temperatuur boven de ongeveer 10° C ligt. Dat houdt in dat ergens in het najaar de productie van groen stopt en pas in het voorjaar weer op gang komt. In het wild neemt in de winter de voedselvoorraad dus voortdurend af, alsmede het daarvan afhankelijke aantal dieren.
Territoriumgedrag bepaalt de verdeling en eveneens het aantal dieren in het wild, maar Wilde Eenden zijn het gehele jaar nauwelijks territoriaal. Meestal leven ze in groepsverband. Alleen in de paartijd verdedigt de man de directe omgeving van zijn partner (Cramp & Simmons 1977). Weersomstandigheden zijn vooral van belang hartje winter, wanneer veel open water dichtvriest en 's zomers, wanneer uitdroging kan optreden. Dit leidt uiteraard tot lokale verplaatsingen.

Materiaal en methoden
Voor dit onderzoek zijn vooral systematische tellingen in gebieden met en zonder jacht van belang. Gebruik kon worden gemaakt van de Markiezaatstellingen van 1983-2016 (Site Vogelwerkgroep Bergen op Zoom 2017). Van de Molenplaat waren 147 waarnemingen beschikbaar van 3.612 Wilde Eenden, de Binnenschelde 137 waarnemingen van 4.929 vogels en het Markiezaat zelf 660 waarnemingen van 226.012 eenden. De aantallen in de Binnenschelde kunnen te laag zijn, omdat lang niet altijd de vogels in de rietstroken werden geteld.
Voor de grote vennen van het landgoed Groote Meer waren de

volstrekt systematisch uitgevoerde PTT tellingen vanaf 1980 zeer bruikbaar. Deze werden gedaan in december, maar aanvankelijk ook in november, februari en augustus. Om vergelijking tussen de maanden mogelijk te maken, moesten veel nulwaarnemingen aan het archief worden toegevoegd. In 1988, 1994, 2011 en 2012 werden de broedvogels geteld. Het aantal incidentele tellingen verschilde nogal in de loop der jaren. Uiteindelijk gaat het om 360 waarnemingen van 4.350 vogels.
Maanden met minder dan 15 waarnemingen werden weggelaten. Alleen de vier waarnemingen gemiddelde van juli bleven gehandhaafd, omdat de waarde paste in het verwachtingspatroon. Alleen in 2017 werd het retentiebekken de Kooi te Hoogerheide zo vaak geteld, dat het mogelijk was het maximum aantal Wilde Eenden per maand weer te geven (archief Vogelwerkgroep Bergen op Zoom en broedvogeltelling). Voor alle andere gebieden in onze regio is het waarnemingenarchief ongeschikt, omdat de Wilde Eend, als algemene soort, zelden werd gemeld en zeker nulwaarnemingen niet.
Van de Hogerwaardpolder zijn wel jaarrond tellingen beschikbaar, maar het aantal waarnemingen is vooral in de zomer zo laag, dat geen verantwoord overzicht kan worden gegeven. Wel is het mogelijk een grove trend te destilleren.

Resultaten
In het Markiezaat wordt niet gejaagd of bijgevoerd en er is veel natuurlijke predatie. Het gebied werd grondig onderzocht, zodat veel waarnemingen beschikbaar kwamen. De aantallen Wilde Eenden zijn in het broedseizoen het laagst; vanaf augustus veel hoger en in december maximaal (figuur 2). In januari worden er duidelijk minder gezien, omdat het meer dan vaak dichtvriest. Februari is wel weer hoog. November komt om onverklaarbare redenen duidelijk lager uit dan de omliggende maanden.
Er zijn weinig waarnemingen in de maanden met de hoogste toppen, maar wel steeds meer dan 10.
Trek kan voor deze winterharde soort geen rol van betekenis spelen. Het populatieverloop is evenmin te verklaren uit lokale aanwas. Blijft over veiligheid, in dit geval voor de jagende mens. Het seizoensvoorkomen op de Binnenschelde (figuur 3) lijkt sterk op het Markiezaat. Net als op de Molenplaat zijn in de maanden waarin geen systematische Markiezaatstelling werd gehouden, het aantal waarnemingen zo laag, dat geen zinnig gemiddelde kon worden berekend. Het gemiddelde aantal is laag in het broedseizoen en 2-3 maal zo hoog daarbuiten. Dit zou

Paar Wilde Eenden op de Binnenschelde. *Foto Erik de Jonge*

mogelijk kunnen duiden op lokale aanwas van meer dan twee jongen per paar; een realistisch scenario, dat niet werd onderzocht. November lijkt vrij normaal, maar opmerkelijk zijn de hoge aantallen in januari. In het Markiezaat is er dan een dip ten gevolge van ijsgang. Deze factor speelt zelfs duidelijker op de Binnenschelde. Zou een hogere veiligheid in een meer stedelijke omgeving een rol spelen? Of is het extra aanbod van voedsel de doorslaggevende factor? De eenden zijn er in elk geval heel tam en worden regelmatig gevoerd.
In het retentiebekken de Kooi wordt sedert 2009 niet meer gejaagd. In 2017 is sprake van lage maandmaxima in het broedseizoen en veel hogere daarna (figuur 4). Dat is niet te verklaren uit lokale aanwas, daarvoor is de toename veel te groot. Door de ligging in het buitengebied en de jaarronde toestroom van voedselrijk water van omliggende landbouwgronden kan voedsel niet van invloed zijn op de enorme verschillen in aantallen. Door de stroming bevriest het gebied later dan de omgevende wateren, waardoor het aantal Wilde Eenden ‘s winters hoog ligt. De door de LWVT/SOVON (2002) gevonden piek in januari in hoog Nederland ten gevolge van vorsttrek is ook op het retentiebekken merkbaar. De hoge aantallen in de nazomer en de herfst zijn alleen te verklaren uit veiligheidsoverwegingen. Als de jacht losbarst zoeken de eenden veilige plaatsen op.

Op de Molenplaat wordt wel gejaagd. Er is veel uitwisseling met het Markiezaat en de Binnenschelde. In de herfst zijn de aantallen net zo hoog als in de broedtijd (figuur 5). Van een natuurlijke populatieopbouw is geen sprake. Ook trek speelt dan geen rol. Voedselgebrek is niet logisch, gezien de hogere aantallen in januari, die mogelijk kunnen worden verklaard uit toestroom van noordelijk broedende vogels. Maar waarom heeft het Markiezaat juist in die maand een dip? Blijft over als verklaring jacht, maar is die in januari daar al gestopt?
Op het landgoed Groote Meer wordt sedert begin jaren tachtig nauwelijks gejaagd en zeker niet op de Wilde Eend. Van de grote vennen zijn veel waarnemingen van Wilde Eenden beschikbaar. Het extreem lage gemiddelde in november/december moet kloppen, gezien het zeer grote aantal waarnemingen (figuur 6). De vennen zijn in de broedtijd goed bezet, maar na augustus vrijwel leeg. Andere watervogels ziet men er dan ook niet. Trek kan dan nog niet in het geding zijn. De regelmatig optredende uitdroging van de vennen in de zomer vanaf circa 1975 speelt de hoofdrol. Maar aan het eind van de winter is er toch vaak voldoende water en voedsel om Wilde Eenden te verwachten. Waarom ze er dan ook niet zijn is onduidelijk. Najaar 2017 was het Kleine Meer van alle opschot ontdaan waardoor er weer

open water was, maar van Wilde Eenden geen spoor.
De Hogerwaardpolder is in ieder geval gedeeltelijk in de jacht. Er is een normaal patroon van de Wilde Eend van februari tot en met augustus/september. Daarna is er een sterke terugval. Voedselgebrek en trek kunnen geen rol spelen, zodat jacht als enige factor overblijft.

Discussie

Het voorkomen van de Wilde Eend in onze regio lijkt onder invloed van meerdere factoren te staan.
Aan het eind van het broedseizoen speelt soms de natuurlijke aanwas (Markiezaat, Groote Meer). Beschikbaarheid van voedsel speelt alleen als er bijgevoerd wordt (Binnenschelde) of als het ineens niet meer bereikbaar is door ijs (diverse gebieden) of uitdroging (Groote Meer). Heel misschien speelt trek een rol in koude periodes (Molenplaatzand). Predatie speelt alleen een bijrol in grote gebieden met veel predatoren (Markiezaat). De kansen op voortplanting worden in alle gebieden vergelijkbaar geacht en territoriumgedrag speelt geen rol.
Veiligheid blijkt een voortdurend terugkerende factor te zijn, die hoog is in jachtvrije gebieden en laag waar gejaagd wordt. De aantallen Wilde Eenden blijken laag als er wordt gejaagd en hoog als dat niet het geval is. Het meest duidelijke voorbeeld daarvan wordt gevonden in het Retentiebekken de Kooi en iets mindere mate het Markiezaat.
Veiligheid is geen absoluut meetbaar begrip. Het gaat erom hoe die wordt beleefd. Mensen mijden gebieden waar veel geweldadige doden vallen. Dat is bij dieren niet anders. Ook zij reageren heftig als een soortgenoot wordt gedood. Het kinderliedje van twee hazen in een groen knollenland is realistischer dan velen zich realiseren.

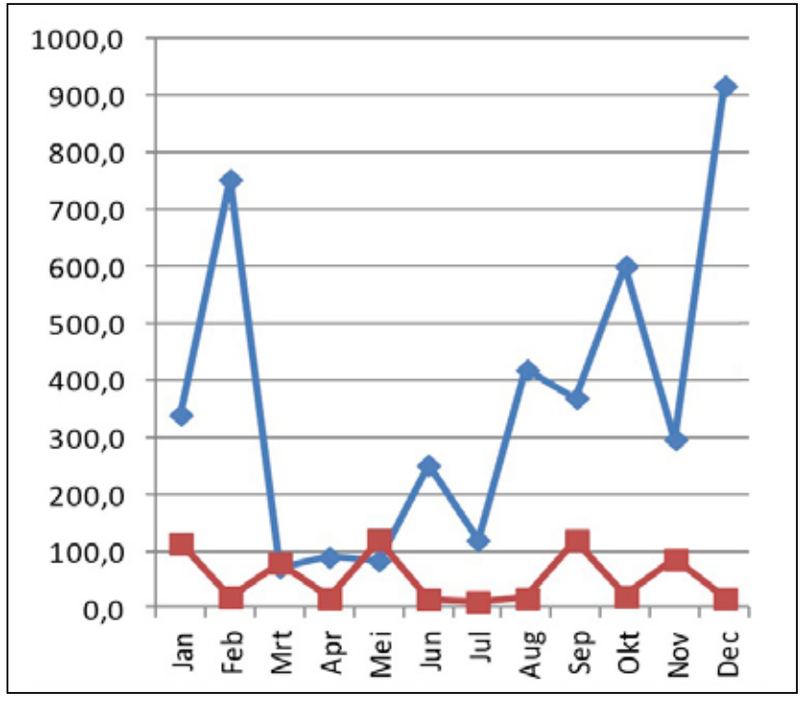

Figuur 2. *Gemiddeld aantal Wilde Eenden en waarnemingen per maand in 1986-2016 in het Markiezaat.*

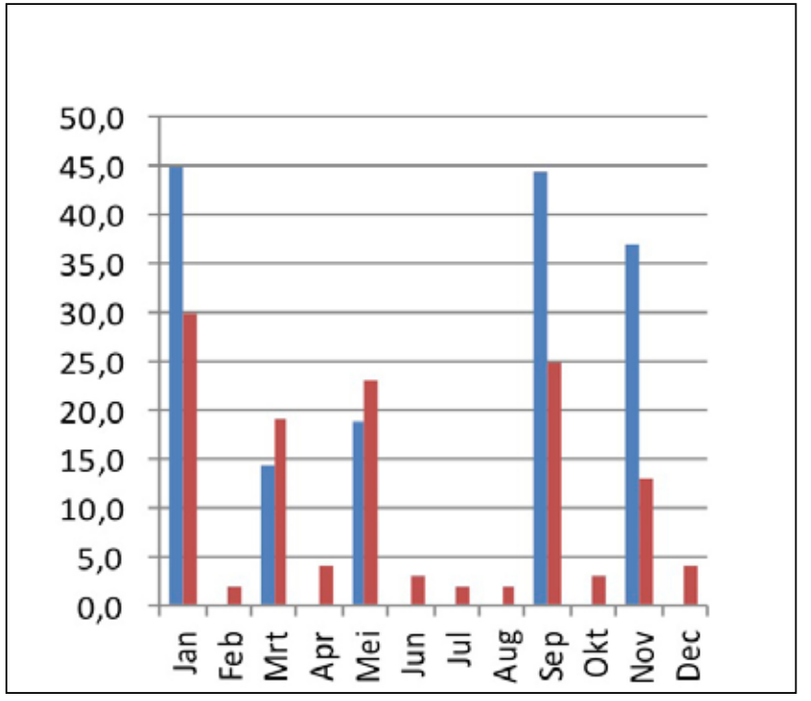

Figuur 3. *Gemiddelde aantallen Wilde Eenden van maanden van 10 of meer waarnemingen in de Binnenschelde 1986-2016.*

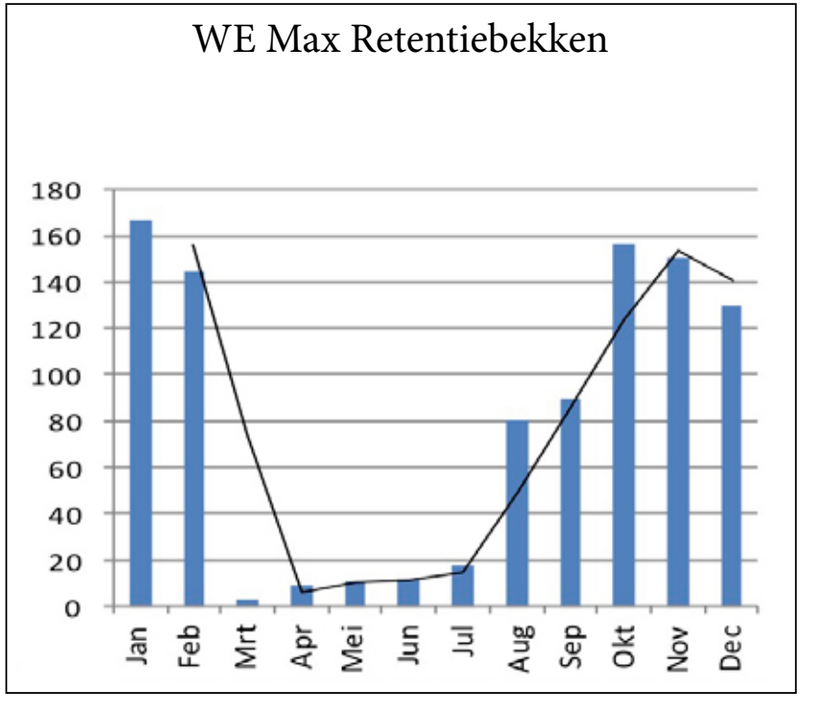

Figuur 4. *Maandmaxima van de Wilde Eend in 2017 op het retentiebekken de Kooi.*

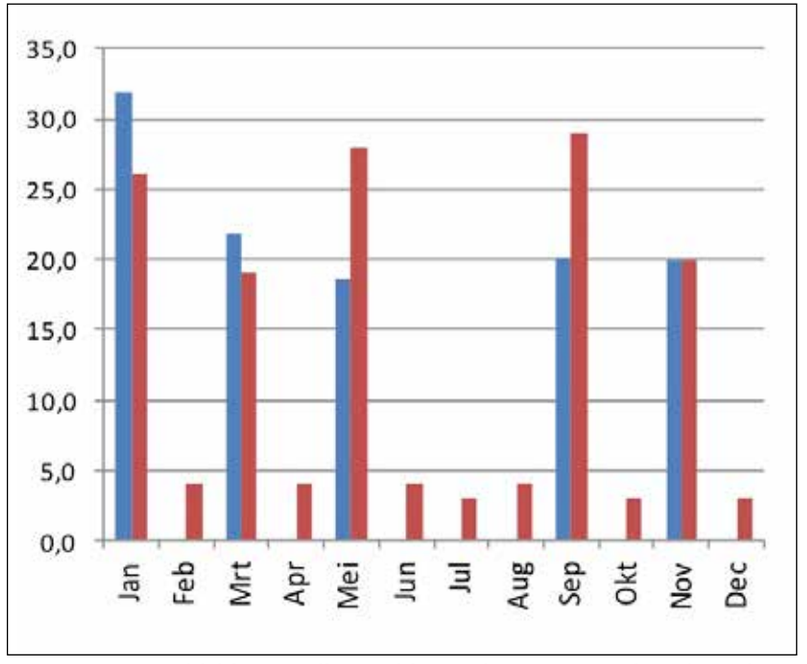

Figuur 5. *Gemiddelde aantallen Wilde Eenden per maand op de Molenplaatzand in 1986-2016.*

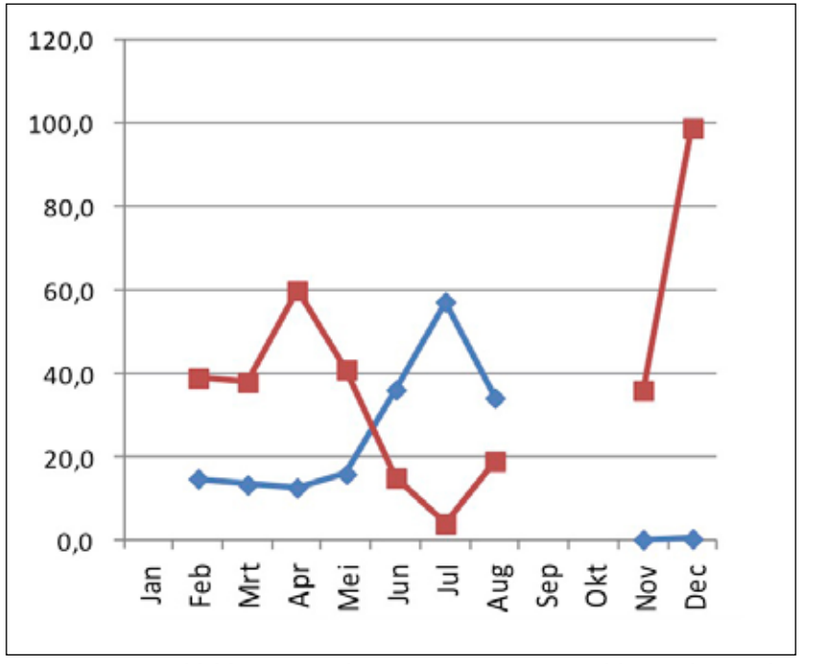

Figuur 6. *Gemiddelde en aantal waarnemingen van Wilde Eenden op de grote vennen van het landgoed Groote Meer 1980-2017.*

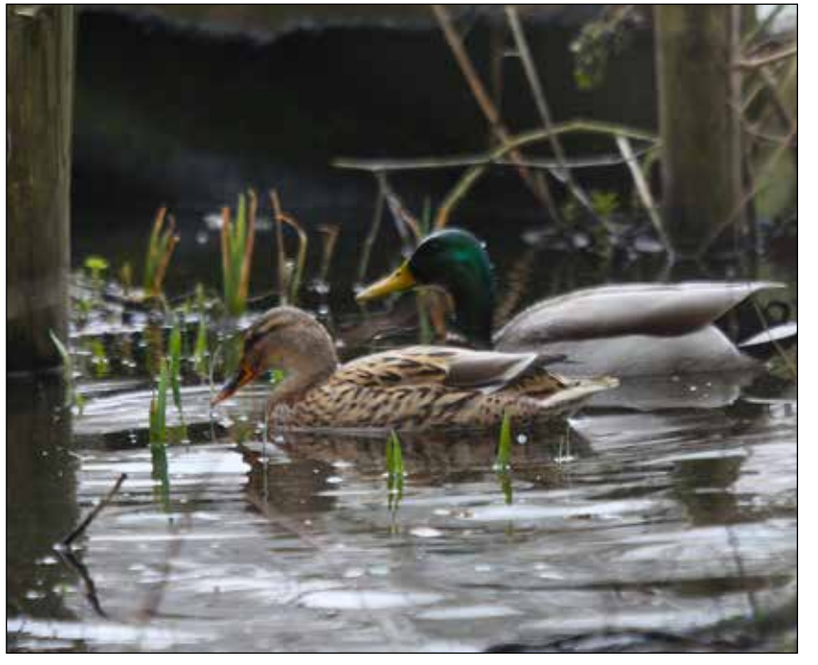

Samen schuilen in het riet ... lang niet alle vogels worden gezien en geteld. Foto HES

Literatuur

Boele A., van Bruggen J., Hustings F., Koffijberg K., Vergeer J.W. & van der Meij T. 2017. Broedvogels in Nederland in 2015. Sovonrapport 2017/04. Sovon vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.

van den Bremer L., Schekkerman H., van der Jeugd H., van Roomen M., van Winden E. & van Turnhout C. 2015. Populatieontwikkeling Wilde Eend, Krakeend, Kuifeend en Tafeleend in Nederland: wat weten we over de achtergronden? Sovonrapport 2015/65, CAPS-rapport 2015/01. Sovon Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.

Cramp S. & K.E.L. Simmons. 1977. The birds of the western Palearctic, Vol. I. Ostrich to Ducks. Oxford Univ. Press, Oxford.

Hornman, M., Hustings F., Koffijberg K., van Winden E., Sovon Ganzen- en Zwanenwerkgroep & Soldaat L. 2011. Watervogels in Nederland in 2008/2009. Sovon-monitoringrapport 2011/03, Waterdienstrapport BM 10.24. Sovon Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.

LWVT/SOVON 2002. Vogeltrek over Nederland 1976-1993. Schuyt & Co, Haarlem.

Netwerk Ecologische Monitoring. 2016. Indexen broedvogels 2015. Sovon Vogelonderzoek Nederland & CBS, www.sovon.nl.

Sovon. 2017a. Vogelbalans 2017. Thema Rode Lijst. Sovon Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.

Schekkerman, H., L. van den Bremer, H. van der Jeugd & C. van Turnhout. 2016. Demografische achtergronden van populatietrends van Wilde Eend en Krakeend in Nederland. Limosa 89: 130-137.

Vogelbescherming Nederland. 2017. https//www. vogelbescherming Nederland/ontdek-vogels/kennis-over-vogels/vogelgids/Wilde Eend.

Vogelwerkgroep Bergen op Zoom. 2017. Archief Markiezaat 1983-2016. vwgboz.nl/activiteiten/onderzoek-tellingen/telresultaten-markiezaat/.

Januari 2018
Wouwbaan 172, Hoogerheide
email: teixe14@planet.nl.

Excursie 24 februari 2018

de Slikken van de Heen

Ria Hogerwaard

Foto: Ria Hogerwaard.

De Slikken van de Heen bestaan uit voormalige zandplaten, slikken en schorren. Door het afsluiten van de Philipsdam in 1987 zijn de gebieden drooggevallen en ontzilt (het zoete regenwater spoelde alle zout uit de bodem). Het gebied is nog steeds sterk in ontwikkeling. Het bestaat uit een parkachtig landschap, waarin bosschages en open gedeelten elkaar afwisselen. De variatie wordt bevorderd door begrazing met onder andere Konik-paarden en Schotse Hooglanders.

Het was koud en stil. Maar zoals gewoonlijk toch weer erg gezellig. Foto: Ria Hogerwaard.

De Slikken van de Heen zijn rijk aan broedvogels. Minder gewone soorten als de Bruine Kiekendief, de Roodborsttapuit en het Paapje zouden er broeden, volgens de berichtgeving, net als de Ransuil en de Grote Bonte Specht. In de winter is de Slechtvalk bijna altijd aanwezig, naast grote concentraties van allerlei watervogels. De Zeearend is volop bezig met het bouwen van het nest en is regelmatig te zien. Ook leven er veel reeën. Die laten zich vrij gemakkelijk observeren, in tegenstelling tot de eveneens in het gebied levende vos.

De zon liet zich een aantal dagen al zien, maar op zaterdagochtend gaf de thermometer -4°C aan. Dit houdt een doorgewinterde vogelaar niet tegen en op de parkeerplaats bij de Lidl verzamelden zich een aantal trouwe deelnemers.
We hadden een aantal afmeldingen, maar toch waren we nog met 13 deelnemers: Annelies en Marcel, Sjaan en Mija, Ton en Margot, Louis, Marike, Gisela, HES, Walter, Jan en Ria.

Op weg naar de Slikken van de Heen, gelegen bij het Grevelingenmeer. We parkeerden de auto's op de ventweg, waar je nog 800 m mag rijden tot aan het startpunt. De grond was nog hard bevroren, zodat je eigenlijk wel met gewone wandelschoenen kon lopen. Er stond een koude wind, waardoor waarschijnlijk ook de vogels de beschutting opgezocht hadden. Het was er stil, maar we genoten van de omgeving. Bij het observatiescherm werd de koffiepauze gehouden. Een kopje warme koffie gaat er wel in en natuurlijk, ik kan het toch niet laten, waren er weer zelfgebakken appelkoeken.

Het bosmuisje kwam niet voor de gezelligheid. Het liefst had het snel een holletje gegraven om in te verdwijnen, maar de grond was veel te hard bevroren. Vette stress voor de muis, dus we zijn maar gauw doorgelopen.

Het nest van de zeearend en de commotie als hij opvliegt. Foto: Ria Hogerwaard.

Er kwam een gezinnetje aanlopen met 2 kinderen en er ontspon zich een leuk gesprek. Omdat er taart over was kregen ze ook een stuk, en de man vroeg meteen wanneer en waar de volgende excursie was, dan zouden ze weer langskomen.
Het water bij het observatiescherm was bevroren, waardoor we alleen in de verte wat watervogels konden ontwaren. Af en toe lieten zich wat kleine vogeltjes zien, reeën en bij een bruggetje liep een bosmuisje te rennen. Gelukkig voor de muis, geen hongerige muis-etende vogel in de buurt.

Iedereen genoot van de natuur en enkelen opperden al om terug te willen gaan in het voorjaar. Terug bij het startpunt werd geturfd wie er nog mee wilden wandelen naar het nest van de Zeearend. Zonder uitzondering liepen we allemaal de 1,5 km over de koude dijk, richting nestplaats. Aangekomen bij het punt waar je goed zicht op het nest had, moesten we constateren dat het nest leeg was. Maar Jan had de bestelling goed geplaatst, want de Zeearend kwam aangevlogen en landde op het nest. We hebben hem allemaal goed kunnen bekijken.

Na afloop van de excursie toog een deel van de leden weer naar huis en een kleine groep (8) besloot te gaan lunchen in het Grevelingenrestaurant. Op weg naar huis, zien we een auto voor ons remmen, omdat de voor hem rijdende auto langzamer ging

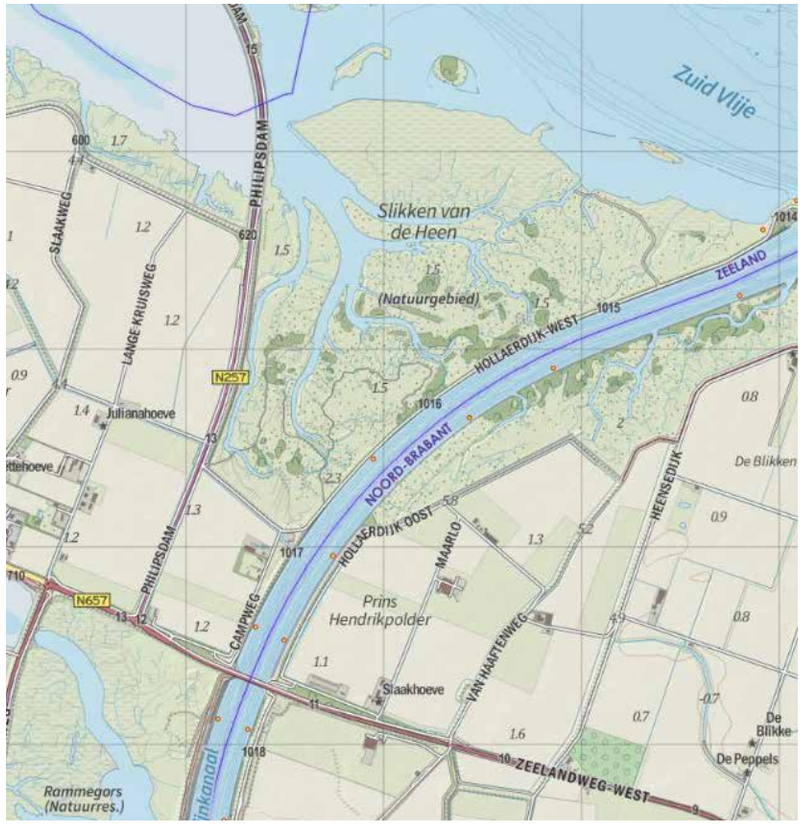

De Slikken van de Heen.Het ruige landschap wordt doosneden door oude kreken en stroomgeulen; sporen uit de tijd dat dit nog getijdengebied was zijn volop aanwezig. Bron: J.W. van Aalst, www.opentopo.nl

De uitkijktoren, in een tijd dat de begroeiing nog laag was. Bron: Het Zeeuwse Landschap

rijden. Wij begrepen waarom, de Zeearend vloog over de weg, wat een moment! De langzame wegpiraat was ook een vogelliefhebber, waarmee we even tevoren nog aan tafel gezeten hadden. Naast de route die wij gelopen hebben (2,5 km), is er ook een route van 3,5 km. Deze route leidt naar de uitkijktoren, waar je een fantastisch uitzicht zou moeten hebben. Helaas! Bij aanleg (zie foto) was er nog weinig begroeiing en was de hoogte van de toren voldoende. Inmiddels zijn de bomen zo gegroeid, dat je alleen tegen boomtoppen aankijkt en het uitzicht verloren is gegaan.

Waargenomen soorten:

Aalscholver, Bergeend, Blauwe Reiger, Bonte Strandloper, Brandgans, Brilduiker, Buizerd, Fuut, Goudhaan, Graspieper, Grauwe Gans, Grote Canadese Gans, Grote Mantelmeeuw, Grote Zilverreiger, Houtduif, Kievit, Knobbelzwaan, Koperwiek, Krakeend, Kuifeend, Meerkoet, Merel, Middelste Zaagbek, Pijlstaart, Pimpelmees, Roodborst, Rotgans, Scholekster, Staartmees, Torenvalk, Tureluur, Vink, Wilde Eend, Wintertaling, Wulp, Zanglijster, Zeearend, Zilvermeeuw, Zwarte Kraai.
En natuurlijk die Bosmuis en ook een Ree.

Roodborst (Erithacus rubecula)

Fitis (Phylloscopus trochilus)

Buizerd (Buteo buteo)

Graspieper (Anthus pratensis)

Foto's Ria Hogerwaard

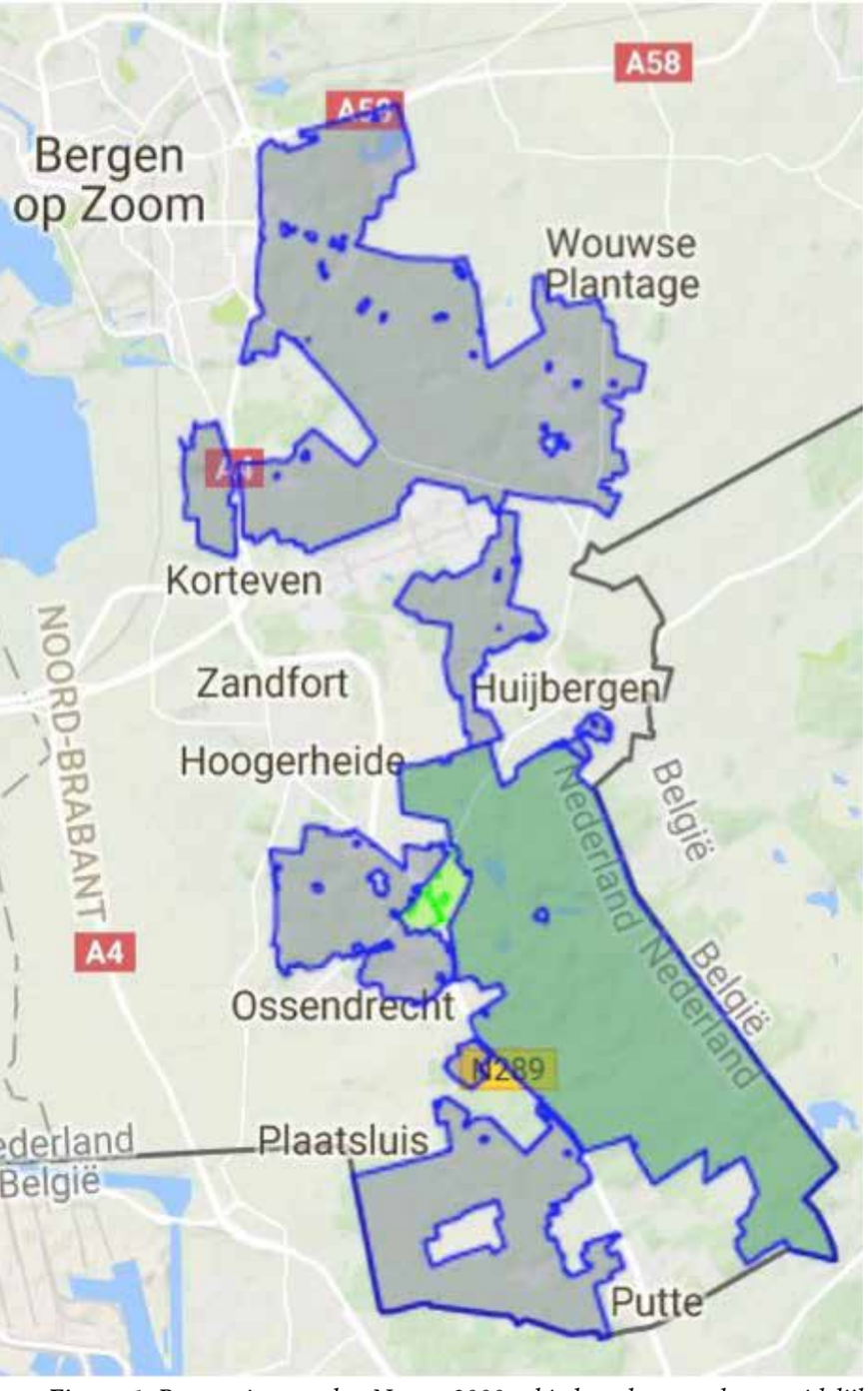

De Zwarte Specht *(Dryocopus martius)* op de Brabantse Wal in 2017

Hidde Bult

Samenvatting

In 2017 onderzochten enkele leden van de VWG de stand van de Zwarte Specht op de Brabantse Wal. In totaal vonden we 23 territoria met de BMP-methode, het totaal voor het Natura2000 reservaat wordt op 26 (23-29) territoria geschat. Dat was een behoorlijke afname ten opzichte van de stand in 1990/96. Maar, is die afname wel reëel ? Of was er eind vorige eeuw sprake van overschatting ten gevolge van inventarisatie- en interpretatiekwesties? Om dat uit te sluiten heb ik berekend hoe vaak ik Zwarte Spechten noteerde tussen 1990 en 2016. Bij die simpele meting spelen allerlei lastige interpretatieperikelen namelijk geen rol.

Inleiding

In het kader van de Vogelrichtlijn zijn landgoederen en natuurgebieden ten zuiden van de A58 aangewezen als Natura2000 gebied. De Zwarte Specht *(Dryocopus martius)* is één van de vijf broedvogels met een instandhoudingsdoel: een populatie van 40 broedparen (van den Bremer *et al.* 2016). Hij leeft in (middel) oude bossen van minimaal 100 ha. Zijn optimale leefgebied omvat aaneengesloten opgaand naaldbos met open plekken, jonge aanplanten of randen waar de zon op de bodem kan vallen. Een individu verblijft het hele jaar in een groot leefgebied (100-400 ha), maar de broedterritoria zijn veel kleiner (25 ha, Blume 1980, Cramp 1985). Zwarte Spechten foerageren liefst in open dennenbos met kale bodem zonder grassen of struikgewas (zie foto's in Bult 2017). Ze leven van schors- of hout-etende keverlarven *(Scolytidae, Cerambycidae)*. Daarnaast eten ze houtmieren *(Lasius fuliginosus)* en in de winter ook rode bosmieren *(Formica ss.)* en hun gebroed (Blume 1980). Daarom worden voedselaanbod en kwaliteit van een leefgebied ook bepaald door het volume dood hout.
Liefst zijn er oude, statige beukenlanen om nesten uit te hakken.

Rond 1994 zijn 72 territoria van de Zwarte Specht gerapporteerd op de Brabantse Wal, al leek 50-70 territoria waarschijnlijker gezien de inventarisatieperikelen (Teixeira, 2007). Gegevens uit het broedvogelmonitoringproject (BMP) van Sovon suggereren afname op lange termijn (1990-2015). Maar, er waren onvoldoende inventarisaties om uitspraken te doen over de korte termijn trend (2005-2015) of de huidige populatie (van den Bremer *et al.* 2016). Daarom vroeg Sovon of onze VWG in 2017 de stand in kaart kon brengen in het Natura2000 gebied. Tegelijk deden studenten van de HAS Hogeschool uit Den Bosch op vraag van de Provincie onderzoek naar de populatie door nesten te zoeken.
Territoriale Zwarte Spechten zijn in het vroege voorjaar opvallend actief en laten zich veelvuldig en over grote afstanden horen. Ze zijn dan eenvoudig vast te stellen bij gunstige omstandigheden. Maar, drie factoren kunnen tot overschatting van het aantal broedparen leiden.
Allereerst hebben ze een enorme actieradius. Een individu kan roffelen op locaties die meer dan een kilometer uit elkaar liggen. Daardoor kan één vogel in meerdere telgebieden geteld worden, want de aanbevolen maat (10 – 50 ha) voor BMP plots in bossen (van Dijk, 1993) is veel kleiner dan een doorsnee leefgebied van

Figuur 1. *Begrenzing van het Natura2000 gebied op de centrale en zuidelijke Brabantse Wal.*

250 (100-400) ha. Een tweede complicatie is dat vrouwtjes ook de territoriumroep laten horen ('zingen') en roffelen (Blume 1980). Dit in tegenstelling tot de meeste vogels van wie alleen mannen zingen. Tenslotte wordt bij BMP-onderzoek aangenomen dat territoriumgedrag wordt gebruikt om broedplaatsen af te bakenen. Ook daar kan het misgaan, want Zwarte Spechten roepen en roffelen ook om voedselgebieden, slaapplaatsen en leefgebieden af te lijnen.

Daarom kun je je afvragen of de langdurige afname op de Brabantse Wal niet verklaard wordt doordat hun aantal in het verleden overschat is. Daar staat tegenover dat actieve vogelaars en boswachters beweren dat ze tegenwoordig minder vaak Zwarte Spechten waarnemen. Daarom was het tweede onderzoeksdoel om uit te pluizen hoe dikwijls Zwarte Spechten waargenomen zijn bij broedvogelinventarisaties tussen 1990 en 2016. Die simpele registratie staat los van de vraag of de vogel een leefgebied, een broedplaats of een slaapplaats verdedigt, of het een man of een vrouw is. Ook speelt de ruimtelijke ordening van de waarnemingen of hun interpretatie geen rol: het doet er niet toe of de vogel in het onderzoeksgebied of in een aangrenzend bos broedt.

Materiaal en methode

Het hele Natura2000 gebied is opgedeeld in BMP-Z plots (Vergeer *et al.* 2016) met bos of heide (20 plots, 2332 ha) of landgoederen (11 plots, 2396 ha). Slechts twee landgoedplots (1073 hectare) zijn niet onderzocht omdat ze niet of beperkt toegankelijk waren. Per telgebied is de oppervlakte (middel)oud bos geschat. De tellers kregen een document met soortinstructies van Sovon waaraan een tabel toegevoegd met een samenvatting van de betekenis van de verschillende geluiden uit Cramp (1985), die vrijwel identiek is aan de classificatie van Van Manen (1995). Bij twee instructie-excursies zijn de tellers getraind op het herkennen en interpreteren van de verschillende geluiden. Hen werd op het hart gedrukt verdacht te zijn op verplaatsingen van dezelfde vogel en bij twijfel de fusieafstand (1000 m) strikt te hanteren. Ze noteerden hun waarnemingen in Avimap (Vergeer *et al.* 2016). Ook bij twee gelijktijdig 'zingende' vogels werd aangenomen dat het slechts één broedpaar betrof, tenzij de vogels verder dan 1000m uit elkaar zaten. Als ze dichter bij elkaar zaten kun je twee stippen noteren in Avimap, maar bij één daarvan moet je de aanduiding "extra waarneming" aanvinken. Halverwege het onderzoek is nagegaan of de tellers op één lijn zaten bij het invoeren van lastige waarnemingen. Gebieden werden bezocht vanaf begin februari tot midden mei. Maar, zodra een territorium was vastgesteld en een tweede onwaarschijnlijk leek gezien de omvang van het telgebied, hoefde het niet meer bezocht te worden. Daardoor was er meer tijd voor bossen waar nog geen territorium was gevonden of bossen met meerdere territoria die onderling vaak lastig te onderscheiden zijn. Vanaf midden maart is de territoriumroep, het equivalent van zang, afgespeeld in bossen waar nog geen territorium was vastgesteld. Waarnemingen in aangrenzende plots werden ook genoteerd in Avimap, evenals waarnemingen uit waarneming.nl.

① *Op 12 mei 2017 ringen de studenten van de HAS Hogeschool de nestjongen in het Moretusbosch. Boomchirurg Wim Mertens haalt het eerste jong uit het nest.* ② *Ignace Ledegen controleert haar vetconditie* ③ *Ze wordt gewogen ...* ④ *en draagt nu een ring.* ⑤ *Bij een nestcontrole op 17 mei om te zien of ze zijn uitgevlogen komt vader ineens voeren. De snavels van twee jongen zijn vaag te zien in de nestholte. Foto's Hidde Bult*

Autocluster (Vergeer *et al.* 2016) werd zo afgesteld dat tijdens het clusteren registraties buiten de telplot ook werden meegenomen. Volgens de BMP criteria volstaan twee waarnemingen van een volwassen vogel, territoriumgedrag of een broedpaar tussen de datumgrenzen om van een territorium te spreken. De datumgrenzen waren aanvankelijk 1 februari en 20 juni (van Dijk 1993), sinds 2017 zijn het 1 maart en 20 juni (Vergeer *et al.* 2016). Van nest-indicerende aanwijzingen (broedcode zeven of hoger) volstaat één waarneming.
Voor de tijdreeks is berekend hoe dikwijls Zwarte Spechten per uur werden waargenomen bij alle bezoeken aan bossen voor broedvogelinventarisaties tussen 1990 en 2016. Die inventarisaties gebeurden steeds volgens de BMP-methode met 7-8 vlakdekkende rondes. Daarbij is steeds rekening gehouden met mogelijke verplaatsingen van hetzelfde individu. Ook het aantal waarnemingen per uur bij onderzoek van bossen in kilometerhokken of in atlasblokken in 1998-2000 (Sovon Vogelonderzoek Nederland 2002) en 2013-15 (Schekkerman *et al.* 2012) is uitgerekend.

Resultaten

Inventarisatie 2017

Er werden meerdere vrouwtjes opgemerkt die "zongen" of roffelden. Meestal was hun roffel zachter en korter dan de "mitrailleursalvo's" van mannen, maar hun territoriumroep leek identiek. Op 23 locaties voldeden waarnemingen aan de Sovon criteria voor een territorium: 14 op landgoederen, drie in andere terreinen met minstens 10 ha oud bos en zes in de overige bossen. In zeker drie territoria ging het waarschijnlijk om ongepaarde, niet-broedende vogels. In zes terreinen lagen eenmalige waarnemingen die Autocluster niet bij een territorium kon onderbrengen. Eén had mogelijk betrekking op een extra territorium, de overige vijf pasten bij territoria in aangrenzend bos. De niet-toegankelijke landgoederen (1079 ha) zijn wellicht goed voor drie tot vijf territoria gezien vroegere ervaringen.

Zwarte Specht (Dryocopus martius) *Foto: HES*

De schatting voor het Natura2000 reservaat komt zo uit op 26 (23-29) territoria, ofwel 189 (169-213) ha per leefgebied. Toevalligerwijze werden drie actieve nesten ontdekt, waarvan er begin april één aan de HAS studenten is aangewezen op hun verzoek. Zij vonden nog twee andere nesten, één daarvan in een terrein dat niet-toegankelijk was. Maar, waarnemingen van de "zang" van buitenaf hadden daar wel al een territoriumcentrum aangewezen. Ook de vier andere nesten lagen steeds nabij plekken waar Autocluster vooraf al territoriumcentra situeerde. Gebruik van waarneming.nl zorgde ervoor dat clusters sneller als territorium werden herkend, maar het leidde uiteindelijk niet tot extra territoria. Op afspelen van de territoriumroep reageerden vogels zelden. Vooral nabij (later gevonden) nestplaatsen of bij clustercentra lokte het soms een reactie uit. Slechts in één geval leidde een heftig reactie van een paar ertoe dat een extra territorium in een afgelegen oud naaldbos geldig werd volgens Autocluster.

Tabel 1. Aantal Zwarte Spechten in relatie tot de start van de veldbezoeken tijdens BMP-inventarisaties.
Vroege ochtend is vanaf zonsopgang tot drie uur erna.

Start van bezoek	Uren	Aantal	Aantal per uur	
Voor zonsopgang	414,9	111	0,27	
Vroege ochtend	204,2	50	0,24	
Overdag	86,5	13	0,15	
Avond	71,4	7	0,10	+
Totaal	**777,0**	**181**	**0,23**	

De tijdreeks

Tussen 1990-2016 werden in bossen op de Brabantse Wal 236 Zwarte Spechten genoteerd bij Atlaswerk of BMP-onderzoek tussen 1 februari en 10 augustus. In februari, maart en april lag de frequentie rond 0,35 waarnemingen per uur, in mei was dat al bijna de helft lager en vanaf juni werd de kans bijna verwaarloosbaar *(Figuur 2).* Uit deze dataset werden de gestandaardiseerde BMP bezoeken tussen 1 februari en 30 juni geselecteerd. Dit betrof 181 waarnemingen tijdens 777 uren. De waarneemkans was nagenoeg gelijk bij bezoeken die voor of net na zonsopgang startten, maar overdag of in de avond zijn minder vaak Zwarte Spechten genoteerd.

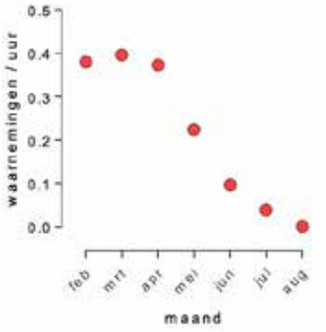

Figuur 2. *Waarneemfrequentie van Zwarte Spechten per maand tijdens Atlasonderzoek en tijdens BMP-karteringen in bossen op de Brabantse Wal.*

De waarneemfrequenties tijdens BMP inventarisaties zijn uitgezet in de loop van de tijd *(Figuur 3)*. Daaruit bleek op lange termijn een significante afname van het aantal Zwarte Spechten dat per uur op de Brabantse Wal is waargenomen.

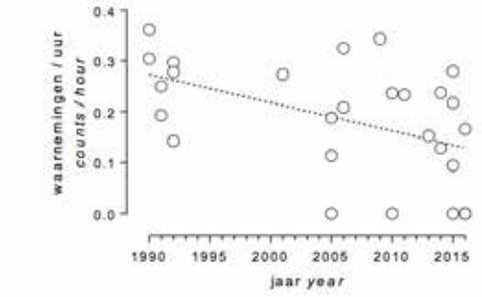

Figuur 3. *Waarneemfrequentie van Zwarte Spechten bij onderzoek van bossen op de Brabantse Wal tussen 1990 en 2016. Elk punt weerspiegelt een inventarisatie van een boswachterij tijdens 7-8 vlakdekkende rondes. De lineaire regressielijn (Y = -0,0056*X + 11,3) toont een daling, P=0,012.*

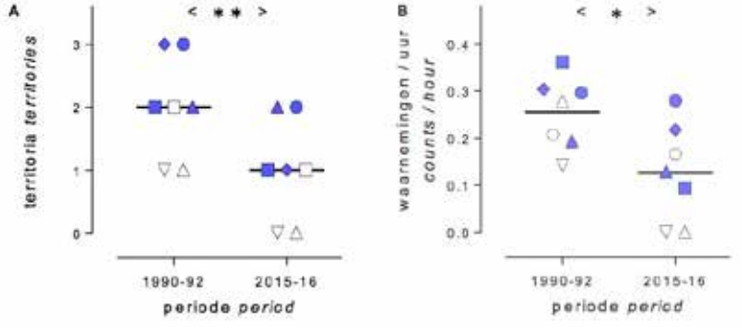

Figuur 4. *Territoria (A) en aantal waarnemingen per uur (B) van Zwarte Spechten in zeven bossen die zowel in 1990-92 als in 2015-16 zijn onderzocht met de BMP-methode. Open symbolen zijn dennenbossen met weinig tot geen Beuken (Fagus sylvatica). De horizontale lijnen zijn gemiddelden. * P=0,019, ** P=0,004, gepaarde t-test.*

In zeven bossen (samen 738 ha), die zowel in 1990-92 als in 2015-16 onderzocht zijn, halveerde de waarneemfrequentie van gemiddeld 0,26 (SD 0,07) naar 0,13 (SD 1,0) waarnemingen per uur. Tegelijkertijd verdwenen één of twee territoria uit zes van de zeven bossen en liep het totaal terug van veertien territoria begin jaren negentig naar zeven territoria in 2015-16 *(Figuur 4)*. Twee dennenbossen zonder oude Beuken, waar in 1990-92 nog territoria lagen, zijn nu verlaten.

Discussie

In de afgelopen 25 jaar zijn gaandeweg minder vaak Zwarte Spechten genoteerd bij systematisch uitgevoerde broedvogelinventarisaties op de Brabantse Wal. Bij deze simpele meting zijn er geen aannames nodig of het om een broed- dan wel een slaapplaats gaat, over de betekenis van de geluiden, over het geslacht van de vogel en of hij binnen of buiten het telgebied nestelt. Deze cijfers onderbouwen de indruk van actieve vogelaars en boswachters dat ze minder Zwarte Spechten waarnemen dan pakweg twee decennia geleden. Ten tweede maakt deze meting duidelijk dat er een reële afname is van de Zwarte Specht op de Brabantse Wal. Dit bleek ook uit de lange reeks punt-transect tellingen door Ray Teixeira in de winter (van den Bremer *et al.* 2016). De lange termijn daling in BMP-plots is dus niet alleen het gevolg van "schromelijke" overschatting van het aantal broedterritoria rond 1990. Wel gaven de zware januaristormen van dat jaar, die op de Brabantse Wal veel Grove dennen ombliezen, de stand wellicht tijdelijk een impuls omdat het volume dood naaldhout kortstondig sterk toenam (Bult, 2011, Van den Bremer *et al.*, 2016).

Is de broedpopulatie meetbaar met territoriumkartering?

De Zwarte Specht maakt het ons lastig om zijn broedpopulatie te bepalen. De eerste valkuil, één vogel die in meerdere gebieden geteld wordt, is tegengegaan door in 2017 alle terreinen in één seizoen te onderzoeken en door waarnemingen in buurgebieden in te voeren en mee te nemen bij het clusterproces. Een volgende voetangel is dat beide geslachten 'zingen' en roffelen. Als je twee

Door twee zeer zware stormen steeg het volume dood naaldhout op de Brabantse Wal in januari 1990. Dit is een perceel grove dennen waar Zwarte Spechten uit de Stoppelbergen foerageerden. Wildernissen mei 1991 (dia Hidde Bult).

Zwarte Spechten tegelijkertijd op honderden meters van elkaar hoort 'zingen', is niet uit te maken of het om één paar dan wel twee territoria gaat. Dat werd tegen gegaan door in Avimap 'extra waarneming' aan te vinken. Pas als de arbitraire fusieafstand (1000 m sinds 2016) werd overschreden, zijn twee stippen gezet. Zelfs dan blijft ongewis of het om twee broedparen gaat: het kunnen ook territoria van twee ongepaarde vogels zijn. Inderdaad leken drie terreinen bezet door ongepaarde, niet-broedende vogels. Wellicht kwam dit vaker voor. Dus is het niet alleen lastig om territoria van Zwarte Spechten te tellen, de score kan ook hoger uitvallen dan het aantal broedparen. Maar, als onderzoekers consistent dezelfde onderzoeksmethode en (geautomatiseerde) clusterprocedure hanteren, dan zal het relatieve dichtheden opleveren om gebieden onderling te vergelijken en populaties te monitoren.

Populatie binnen en buiten Natura2000

De schatting voor het Natura2000 gebied bedroeg 26 (23-29) territoria, ofwel 0,53 (0,47-0,59) territoria / 100ha. Op de Landgoe-

deren Dassenberg en Buitenlust ten noorden van de A58 huizen ook Zwarte Spechten. Verder maken ze gebruik van de vliegbasis Woensdrecht, de Koningin Wilhelminakazerne, Landgoed Molenberg (samen 628 ha, 0-2 paren) en andere terreinen buiten het Natura2000 gebied. De raming voor de gehele Brabantse Wal komt zo uit op 28 (25-33) territoria.

Vergelijking met nestonderzoek:

In 2017 inventariseerden studenten van de HAS Hogeschool op vraag van de Provincie Noord-Brabant ook Zwarte spechten. Zij zochten naar nesten en de relatie met de kwaliteit van het leefgebied (Brinkman *et al.*, 2017). In drie gebieden (samen 1901 ha) vonden ze drie bewoonde nesten. Op hun verzoek wees Ton Bakker in april een vierde aan. Maar, ze namen vaak Zwarte Spechten waar die niet geassocieerd waren met één van die nesten. Dus er zaten duidelijk meer territoria dan de vier nesten aangaven. Drie "op de kaart zichtbare clusters" van zulke waarnemingen beschouwden ze als extra territoria zonder nestvondst. Extrapolatie van dat zevental leverde 18 territoria op voor het Natura2000 gebied. Op grond daarvan concludeerden ze dat BMP-onderzoek door de VWG de populatie (33 paren volgens Brinkman *et al.*, 2017) sterk overschatte. Naar verluidt – ik was er zelf niet bij – kwam dat bij leden die hun presentatie op de laatste Sovondag bijwoonden over alsof 'de VWG Bergen op Zoom er bitter weinig van bakte'.

De beweringen door Brinkman *et al.* (2017) verdienen flink wat kanttekeningen. Allereerst vond de VWG geen 33, maar 23-29 territoria. Nog belangrijker is dat de drie HAS telgebieden niet aselect of gestratificeerd per habitat waren gekozen. Zwarte Spechten nestelen vooral in oude beuken(lanen) op landgoederen en laten die nu ondervertegenwoordigd te zijn in de HAS steekproef. Onder meer Bieduinen, Wouwsche Plantage, Putse Moer en Mattemburgh, nota bene met het grootste (150 ha) en oudste (150 jaar) bosreservaat van Nederland, ontbraken. Naar schatting was het areaal oud bos in de HAS steekproef slechts 10%, tegen 18% in het Natura2000 reservaat. Als een steekproef 'scheef' is, dan wordt extrapolatie een hachelijke zaak. Verder hielden de studenten geen rekening met niet-opgespoorde nesten. Zo misten ze minstens één op de vier nesten, waarschijnlijk ligt dat percentage hoger. Alleen op grond daarvan zou de bovengrens van hun extrapolatie al 25% hoger kunnen uitvallen en op 22-23 nesten kunnen uitkomen. Het bleek vooral dat ze bij het clusteren van de waarnemingen en nesten geen objectief algoritme, zoals Autocluster gebruikten, maar dat het letterlijk 'op het oog' gebeurde (Brinkman *et al.*, 2017). Op grond van ervaring met het interpreteren van honderden soortkaarten van Zwarte en andere spechten, weet ik dat de interpretatie vaak lastig is en dat subjectiviteit niet is uit te sluiten. Nog vreemder werd het toen bleek dat de zeven clusters in het HAS rapport geen doorsnede van 1000m hebben, maar een straal van 1000m hebben. Dat komt neer op een fusieafstand van 2000m, dus twee maal zo groot als de maat die Sovon hanteert! Tenslotte brachten ze - om niet nader verklaarde redenen - een deel van hun waarnemingen niet onder in territoria. Geen wonder dat hun populatieraming dan lager uitvalt dan interpretatie volgens de BMP-methode. Vanwege de scheve steekproef zal het HAS onderzoek de populatie op de Brabantse Wal onderschatten en door de sterk afwijkende interpretatie zijn hun resultaten niet te vergelijken met BMP-inventarisaties door ons of anderen.

Dichtheden en trend

In het verleden bleek de gemiddelde afstand tussen bewoonde nesten in Noord-Brabantse naaldbossen slechts 1,2 km (Van Manen, 2012). Dat komt overeen met een gemiddeld leefgebied van 144 ha per nest, of wel 0,69 nesten /100ha. De werkelijke dichtheid zal nog hoger geweest zijn, want legsels die vroeg in de eifase mislukken, worden gemakkelijk over het hoofd gezien (Van Manen, 2012). De huidige dichtheid 0,53 (0,47- 0,59 territoria / 100ha) in het Natura2000 gebied ligt onder de waarde die Van Manen (2012) in Noord-Brabant vond, maar is nog altijd veel hoger dan in Drenthe (416 ha per nest, of wel 0.25 nesten / 100ha, Van Manen 2012). De grotere leefgebieden zijn waarschijnlijk het gevolg van het grote aandeel sparrenbos in die provincie, terwijl de Zwarte Specht dennen prefereert (Blume 1980).

De zeven telgebieden waar de waarneemfrequentie en het aantal territoria halveerden tussen 1990-92 en 2015-16, omvatten 30% van de territoria in het Natura2000 reservaat. Aangenomen dat die steekproef representatief is, dan kan retrospectief de populatie van de Zwarte Specht rond 1990 op 52 (46-58) territoria begroot worden. Dit valt binnen de marge (50-70 territoria) van Teixeira (2007) die rekening hield met 3-30 % overschatting. In dat licht lijkt een populatie van 40 broedparen een realistisch instandhoudingsdoel.

Oorzaken van de afname op de Brabantse Wal

Andere naaldhoutbewoners, zoals Kuifmees en Zwarte Mees doen het ook uitermate slecht in de dennenbossen op de Brabantse Wal (Bult 2016). De oorzaken zijn niet duidelijk. Voor de Zwarte Specht zijn een aantal sturende factoren gesuggereerd

(van den Bremer *et al.* 2016). De omvorming van naaldhout naar bos met meer loofbomen is ongunstig voor de Zwarte Specht, want loofbos kent minder mierenpopulaties. Op extreem voedselarme zandgronden van de Brabantse Wal is atmosferische stikstofdepositie waarschijnlijk een prominente factor (Broekmeyer *et al.* 2012). Het leidt tot vergrassing en abiotische veranderingen van bosbodems, met negatieve gevolgen voor onder meer bosmieren, een voedselbron voor Zwarte Spechten. Dat scenario wordt gestaafd doordat de grote nestkoepels van bosmieren die in 1990-92 present waren, niet werden teruggevonden in 2015/16. In dennenbossen op de Brabantse Wal vindt verder verdichting van de struiklaag plaats, zoals te zien is aan de sterke toename van struikbewoners als de Zwartkop (Bult 2015, 2016). Wellicht is ook dat een gevolg van de aanhoudende atmosferische bemesting. Een dichte struiklaag brengt schaduw, wat nadelig is voor bosmieren, en vormt ook een belemmering voor de Zwarte Specht, omdat die liefst in open dennenbos met kale bodems foerageert (Blume 1980). In betrekkelijk jong dennenbos staan vaak al flink wat dode bomen, waar schors- en hout-etende keverlarven leven. Op de Brabantse Wal werd recent veel dennenbos gekapt, o.a. om heideachtige habitatten en levend stuifzand te herstellen. Daardoor nam het foerageerareaal voor de Zwarte Specht af. Meer recreatiedruk en ontsluiting zijn andere negatieve factoren, want terreindelen met veel menselijke activiteit, zoals recreatieterreinen en bebouwing, of met verkeerslawaai, worden gemeden. Tenslotte kan predatie een rol spelen. Op 31/03/1992 vond ik een Zwarte Specht die waarschijnlijk door een Havik was geslagen. Prooionderzoek bij Haviken in de regio leverde op een totaal van 708 prooien twee Zwarte Spechten op (Potters 1994, 1996). Echter, Haviken waren begin jaren negentig al op volle sterkte op de Brabantse Wal, terwijl de Zwarte Specht pas later afnam (Bult 2011). Maar, belangrijke Haviksprooien als Houtduif en Konijn gingen enorm achteruit na 1990/92 (Bult 2011, 2014, 2015, 2016), waardoor de predatiedruk voor de Zwarte Specht hoger kan zijn geworden. Tenslotte keerde de Boommarter rond 2007 terug op de Brabantse Wal. In 2017 werden twee van de vijf gecontroleerde nesten in de jongenfase gepredeerd door Boommarters (Brinkman *et al.*, 2017). Dat geeft te denken. De terugkeer en opkomst van de Boommarter zal allicht bijdragen aan de achteruitgang van de Zwarte Specht op de Brabantse Wal. Al met al zijn er dus flink wat factoren die negatief uitpakken voor de Zwarte Specht, waardoor populatieherstel vooralsnog onwaarschijnlijk lijkt.

Dankwoord

Ton Bakker, Walter van Dongen, Jan Hogerwaard, Sjaan Hopmans, Louis Hopstaken en Robert Kraaijeveld bezochten verschillende plots.

Literatuur

Broekmeyer M. E. A., Kros J., Schotman A. G. M., van Kleunen A. & Wamelink G. W. W. 2012. Effecten van stikstof op vogelsoorten in vogelrichtlijngebieden in Noord-Brabant. Alterra, Wageningen / SOVON, Nijmegen.

Blume D. 1980. Dryocopus martius Schwartzspecht. pp. 964 - 989 in: Glutz von Blotzheim U. N. & Bauer K. M. Handbuch der Vögel Mitteleuropas. Band 9. Columbiformes - Piciformes. Akademische Verlagsgesellschaft, Wiesbaden.

van den Bremer L., Kampichler C., Sierdsema H. & Vogel R. 2016. Trends en populatieomvang van de Zwarte Specht op de Brabantse Wal. Sovon-rapport 2016/25. Sovon Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.

Brinkman C., Ubels B., Vervoort M. 2017. De Zwarte specht op de Brabantse Wal. Onderzoek naar de kwaliteit van het leefgebied van de Zwarte specht op de Brabantse Wal. Rapport. HAS Hogeschool / Provincie Noord-Brabant, 's Hertogenbosch.

Bult H. 2011. Broedvogels en dagzoogdieren in de Bieduinen (Putte) in 1992, 2005 en 2010. Veerkracht 16: 1-14.

Bult H. 2014. Broedvogels en dag-actieve zoogdieren in de sector Zwaluwmoer van het Landgoed Groote Meer in 2011. Rapport in eigen beheer, beschikbaar op www.vwgboz.nl/publicaties/rapporten.

Bult H. 2015. Broedvogelinventarisatie Moretusbosch 2015. Rapport in eigen beheer, beschikbaar op www.vwgboz.nl/publicaties/rapporten.

Bult H. 2016. Broedvogels en dagactieve zoogdieren in de Stoppelbergen tussen 1990 en 2015. Rapport in eigen beheer, beschikbaar op www.vwgboz.nl/publicaties/rapporten.

Cramp S. ed. 1985. The birds of the Western Palearctic, Vol. IV. Terns to Woodpeckers. Oxford University Press, Oxford.

van Dijk A. J. 1993. Handleiding SOVON broedvogelonderzoek. SOVON, Beek-Ubbergen.

van Dijk A. J. 2004. Handleiding Broedvogel Monitoring Project (Broedvogelinventarisaties in proefvlakken). Tweede, aangepaste druk Ed. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.

van Dijk A. J. & Boele A. 2011. Handleiding SOVON broedvogelonderzoek. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.

van Manen W. 1995. Geluiden Zwarte Specht rubriceren. SOVON Nieuws 8: 16

van Manen W. 2012. Broedbiologie van de Zwarte Specht in Nederland. Limosa 85: 161-170.

Potters H. 1994. Roofvogelonderzoek in de regio Bergen op Zoom / Roosendaal. Veerkracht 6: 25-29.

Potters H. 1996. Roofvogelonderzoek in de regio Bergen op Zoom / Roosendaal 1996. Veerkracht 7: 33-37.

Sovon Vogelonderzoek Nederland 2002. Atlas van de Nederlandse broedvogels 1998-2000. - Nederlandse Fauna 5. Nationaal Natuurhistorisch Museum Naturalis, KNNV Uitgeverij & European Invertebrate Survey-Nederland, Leiden.

Teixeira R. M. 2007. Zwarte Specht Dryocopus martius. pp. 349 - 351 in: Samenwerkings¬verband Westbrabantse Vogelwerkgroepen. Atlas van de West-Brabantse broedvogels. NPN

media, Breda.
Schekkerman H., van Turnhout C., van Kleunen A., van Diek H. & Altenburg J. 2012. Naar een nieuwe vogelatlas: achtergronden van de veldwerkopzet. Limosa 85: 133-141.
Sierdsema H. 1995. Broedvogels en beheer. SBB-rapport 1995-1, SOVON Onderzoeksrapport 1995/04, SBB/SOVON, Driebergen/Beek Ubbergen.
Vergeer J.-W., van Dijk A. J., Boele A., Van Bruggen J. & Hustings F. 2016. Handleiding Sovon broedvogelonderzoek: Broedvogel Monitoring Project en Kolonievogels. Sovon Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.

Hidde Bult
Vogelwerkgroep Bergen op Zoom
Begoniastraat 31, 4645 CA Putte.

Hidde.Bult@home.nl
3 maart 2018

SPOTLIGHT

weekend 2 tot 4 november

Najaarsexcursie Lac du Der

De Marne is een van de rivieren die het overtollige water uit Noord-Oost Frankrijk via de Seine naar zee afvoeren. Als het een tijdje flink geregend had zwollen de rivieren enorm op, met als gevolg dat ze de voeten stroomafwaarts in Parijs niet droog konden houden.

In 1974 waren ze daar helemaal klaar mee. Iemand prikte met een dikke vinger op de landkaart en ordonneerde een spaarbekken om het teveel aan water op te vangen. Daar zouden hier en daar wel wat dorpen voor opgeofferd moeten worden, maar “tant pis”, zoals de Fransen zeggen, Parijs gaat voor. Zo ontstond een kunstmatig meer op de vlakte, de “Der”, van Chantecoq, het Lac du Der de Chantecoq, of kortweg het Lac du Der.

Watermanagement op z’n frans zou ons zeker niet zo boeien, als het nieuwe meer niet precies op de trekroute van de grote populaties Kraanvogels uit het Oostzeegebied had gelegen. Voor de vogels is het een prachtig punt om de trek naar het Zuiden te onderbreken om even uit te rusten en de aangesproken vetreserves bij te spijkeren. Op een mooie dag kun je er wel 30.000 exemplaren treffen en op een heel mooie dag wel 40.000.
De vogels foerageren op akkers in de wijde omgeving, maar `s ochtends bij het uitvliegen en `s avonds als ze terug naar de slaapplek komen ziet de lucht letterlijk zwart van al die grote gracieuze, luid roepende vogels.
Sensationeel.
Het gebied is ook rijk aan ganzen, eenden en andere trekkers en er zijn ook altijd wel Zeearenden, die hier goed aan hun trekken komen.

2018: het jaar van de Huiszwaluw

De Huiszwaluw staat niet voor niets op de Rode lijst van Nederlandse Broedvogels. Het Sovon doet nu onderzoek naar het aantal nestkolonies om zo gegevens te kunnen verzamelen over broedsucces. Het aantal nesten hangt af van voedselaanbod. We fietsen regelmatig door de omgeving waar we wonen om te zoeken naar nesten, maar we zien er geen een. Deze zwaluw is dan ook gefotografeerd in Spanje waar onder een brug een grote groep rondfladderde bij een modderplas. Stond achter een boom van bovenaf te genieten. Deze zonderde zich even af.

Ria Hogerwaard (tekst en foto)

DWERGMEEUWEN EN ZWARTE STERNS ROND BERGEN OP ZOOM

Ray Teixeira

Inleiding

In het Markiezaat worden al jaren voedselzoekende Dwergmeeuwen en Zwarte Sterns gezien. Beide soorten doen dat op vrijwel dezelfde manier; laag over het water vliegend worden kleine insecten en visjes van het oppervlak gepakt. Soms doen ze dat massaal en door elkaar heen, maar soms zie je maar één van de soorten. Het samengaan van grote aantallen tegelijkertijd van beide soorten is zeldzaam. Komt dat doordat er toch verschil in foerageertechniek is, de verschillende voedseleenheden niet constant aanwezig zijn, of spelen andere factoren? Als de omstandigheden in een jaar gunstig zijn, verwacht je beide soorten dat jaar in grotere aantallen dan andere jaren. Beide soorten broeden niet in de regio.

Algemeen

De Dwergmeeuw is vooral een zeevogel die broedt in Finland en Oost-Europa en verder naar het oosten in Rusland en slechts incidenteel met enkele paren in Nederland. Buiten de broedtijd verblijft de soort op grote open wateren, maar vooral op zee. Ze overwinteren in de Middellandse Zee en de Atlantische Oceaan westelijk daarvan.

Dwergmeeuw (Hydrocoloeus minutus) *Foto: Marc Raes*

Tijdens de voorjaarstrek van half april tot half mei, waarbij vooral onze Noordzeekust wordt aangehouden, passeren Dwergmeeuwen in vrij groot aantal (Bijlsma *et al.* 2001, LWVT/SOVON 2002). De top ligt eind april (Website Sovon 2017). De trekpiek werd in de afgelopen decennia vervroegd om op tijd in het broedgebied aan te komen. Op sommige dagen passeren duizenden exemplaren. Boven land vliegen ze vaak heel hoog; alleen op gunstige pleisterplaatsen komen ze voor korte tijd naar beneden. Ze toeven dan soms in forse aantallen op grote open wateren, met name bij ongunstige trekomstandigheden. Soms foerageren meer dan 1.000 vogels in het Volkerak, maar incidenteel >10.000 rond 2002 (meeded. H. Baptist).

De najaarstrek tussen half september en begin november is minder opvallend. Eerst trekken de juvenielen door. De grootste aantallen worden gezien eind september/eind november. Buiten het IJsselmeer zijn winterwaarnemingen schaars. De gesommeerde aantallen langs onze kust trekkende vogels nemen sedert 1975 toe met <5% per jaar, maar zijn de laatste jaren stabiel (Website Sovon 2017).

Broedgebied Dwergmeeuw (Wikipedia).

De Zwarte Stern broedt wel traditioneel in Nederland, maar de soort staat onder druk en neemt af van 11.000-14.000 paar in de jaren vijftig tot 1.450-1.570 in 2014. Ons land ligt aan de NW grens van het Europese broedgebied, dat steeds verder verbrokkeld raakt. De meeste vogels broeden in (Noord)-Oost Europa, maar trekken over ons land.

De meeste voorjaarstrek wordt in de eerste helft van mei geconstateerd. De vogels vliegen dan op grote hoogte. Alleen op gunstige foerageergebieden komen ze aan de grond. Komend

van zee passeren ze ergens de Zeeuws-Hollandse kust, om in een brede baan NO over het land te trekken (Sovon 1987). Langs de Hollandse kust is het uurgemiddelde veel lager dan van de Dwergmeeuw (Bijlsma *et al.* 2001). Tijdens de najaarstrek van eind juni tot eind september verzamelden zich enorme aantallen in het IJsselmeergebied. De aantallen namen af van soms 100.000 in de jaren tachtig en negentig tot rond 20.000 omstreeks 2010 (Website Sovon. 2017). Het aantal doortrekkers bedraagt nu 15.000-28. 000 in augustus 2009-2014 (Website Sovon en Vogelbescherming 2017). Ze overwinteren voor de kust van West-Afrika of verder zuidelijk. De staat van instandhouding van de Zwarte Stern ook als niet-broedvogel in Nederland is zeer ongunstig. Het voedselaanbod laat vanaf 1995 te wensen over door de afname van Spiering en mogelijk door verslechterd doorzicht van het water. Het aanbod van slaap- en ruiplaatsen is beperkt als gevolg van verstoring door recreatie.

Zwarte Stern (Chlidonias niger) *Foto: HES*

Materiaal en methoden

Gewerkt werd met het archief van het Markiezaat, dat van de Vogelwerkgroep Bergen op Zoom en Waarneming.nl. Berekend werd het totale aantal vogels, de hoeveelheid waarnemingen en het aantal per waarneming. Omdat niet steeds duidelijk was om te bepalen of een soort toe- of afneemt, werd de trendlijn weergegeven en de determinatiecoëfficiënt (R^2) genoteerd. Dit verklaart wiskundig de hoogteverschillen van de kolommen en hoe goed de berekende lijn past bij de gegevens.
In de jaren zeventig was het aantal waarnemers in onze regio zeer beperkt. Veel waarnemingen werden verricht door personen die van elders kwamen. Vanaf 1983, de start van de Vogelwerkgroep Bergen op Zoom, verbeterde dat. Na het in zwang komen van Waarneming.nl nam het aandeel waarnemingen van mensen die geen lid van de Vogelwerkgroep zijn weer toe. De inventarisatie-inspanning is voor het Markiezaat min of meer constant, maar zal vooral de laatste jaren licht zijn gestegen.
De archieven zijn niet steeds representatief voor de werkelijkheid, doordat waarnemers soms speciaal een gebied bezochten, wanneer al een hoog aantal vogels was gemeld. De hoogste aantallen van de Dwergmeeuw, zijn afkomstig van één waarnemer. Hij meldde 1.005 exemplaren op 24 april 2010 en 1.000 op 22 april 2015. Alle andere waarnemers kwamen nooit hoger dan 600 vogels. Maar als we die extreem hoge waarnemingen halveren of zelfs geheel weglaten, dan steken 2010 en 2015 er nog steeds met kop en schouder bovenuit. Ze zijn derhalve in de berekeningen onveranderd meegenomen. De hoogste aantallen Zwarte Sterns werden geteld door zeer ervaren beroeps-inventariseerders van de Dienst Project Management.

Resultaten regio Bergen op Zoom

In totaal waren er 417 waarnemingen met 14.329 exemplaren van de Dwergmeeuw, waarvan 204 en 9.627 in het Markiezaat vanaf 1983. Voor de Zwarte Stern zijn dat respectievelijk 482 waarnemingen met 10.097 vogels, waarvan 223 en 5.695 in het

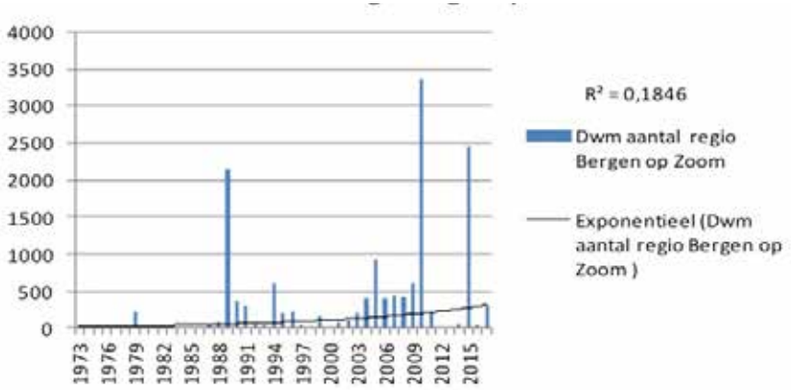

Figuur 1. *Aantal waargenomen Dwergmeeuwen in de regio Bergen op Zoom met exponentiële regressielijn.*

Markiezaat. Het aantal geregistreerde Dwergmeeuwen in de regio Bergen op Zoom is met exponentiële regressielijn weergegeven in figuur 1.
De aantallen nemen in de loop der jaren zo te zien toe. Er is

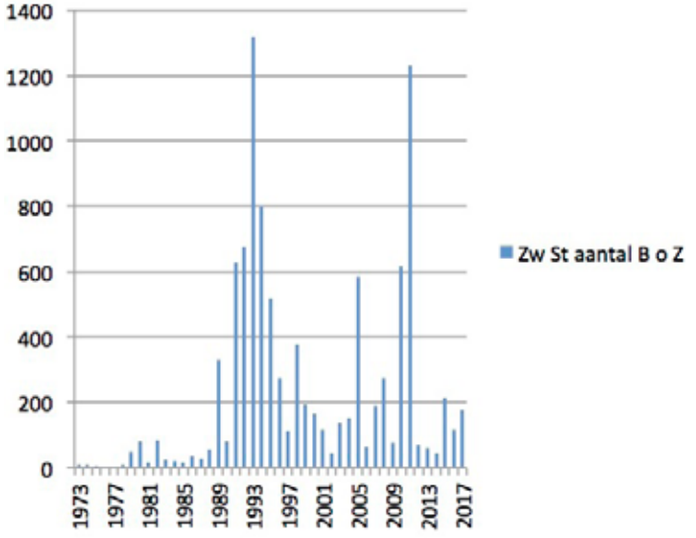

Figuur 2. *Aantal waargenomen Zwarte Sterns in de regio Bergen op Zoom. Best passende regressielijn logaritmisch; R^2=0,1086.*

echter maar een zwakke overeenkomst tussen de berekende regressielijn en de gevonden aantallen; R^2 als maat voor deze overeenkomst ligt tussen 0,1 en 0,25.

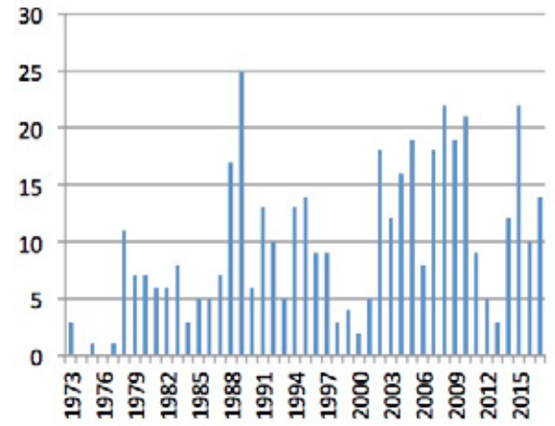

Figuur 3. *Aantal waarnemingen van de Dwergmeeuwen in de regio Bergen op Zoom. Best passende regressielijn logaritmisch; R^2=0,2068.*

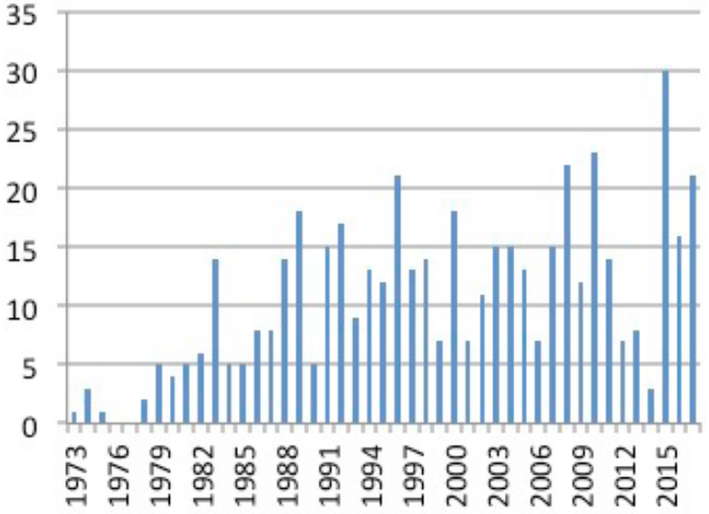

Figuur 4. *Aantal waarnemingen van de Zwarte Stern in de regio Bergen op Zoom. Best passende regressielijn logaritmisch; R^2=0,4276.*

Bij de Zwarte Stern (figuur 2) past de logaritmische regressielijn zwak en de lineaire zeer zwak. Dat wordt vooral veroorzaakt door het niet constant zijn van de waarneeminspanning en de toenemende geschiktheid van de regio voor deze soort.
Het Deltaplan moest in de regio Bergen op Zoom in de jaren zeventig nog grotendeels worden uitgevoerd en er waren geen recent drooggelegde gebieden.
Het jaar 1989 wordt door LWVT/SOVON (2002) genoemd, omdat tijdens de voorjaarstrek veel Dwergmeeuwen werden gezien. Dat jaar springt er ook in de regio Bergen op Zoom uit. Voor de Zwarte Stern, met een maximum in 1993, is er geen relatie met door LWVT/SOVON aangegeven trend.
Het aantal waarnemingen van beide soorten nam toe.
De R^2 is hier duidelijk toegenomen, maar nog steeds zwak bij de Dwergmeeuw en matig bij de Zwarte Stern (figuur 3 en 4).

Resultaten Markiezaat

Het aantal in het Markiezaat waargenomen Dwergmeeuwen nam sedert 1983 toe, evenals dat van de Zwarte Stern (figuur 5 en 6). De determinatiecoëfficiënt R^2 is echter voor beide soorten zeer zwak en dat verbetert niet als we de jaren 1983-1993 weglaten. De eerste jaren na aanleg was het gebied waarschijnlijk ongeschikt om te foerageren. Daarna speelt of de piekaantallen wel of niet werden waargenomen.

Het aantal waarnemingen is voor beide soorten in de loop der jaren toegenomen en de R^2 is nu bij beide soorten zwak (figuur 7 en 8). De groepsgrootte, uitgedrukt als aantal per waarneming, kan een goede maat zijn in de bepaling of een soort voor of achteruit gaat (figuur 9).
De R^2 is hier echter zo laag, dat er geen wiskundige basis is, om vast te kunnen stellen waar sprake van is. Aanvankelijk overheersen lage waarden, maar na 1994 wisselen ze sterk.
De piekaantallen zijn ook hier erg dominant. Als we de beginjaren weglaten is nog steeds geen goede wiskundige relatie

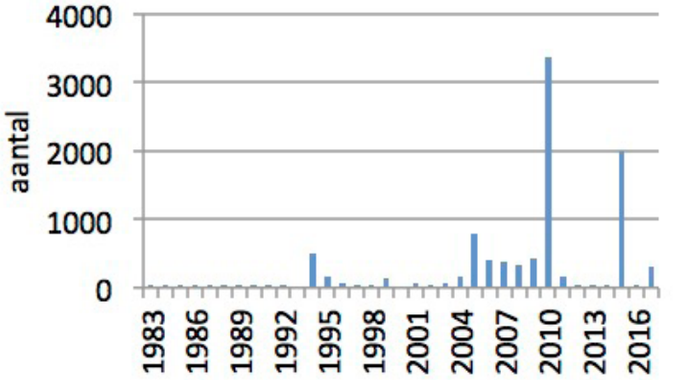

Figuur 5. *Aantal geregistreerde Dwergmeeuwen in het Markiezaat per jaar. Best passende trendlijn logaritmisch; R^2=0,0936.*

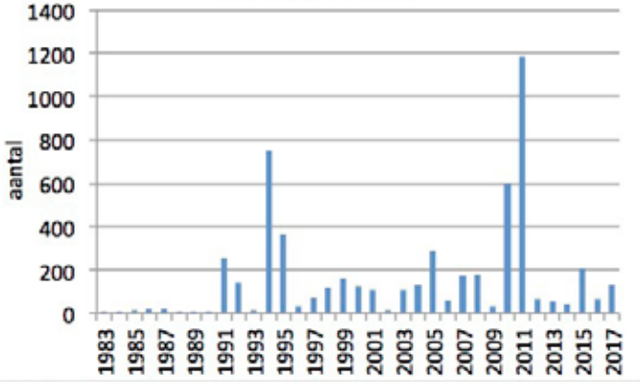

Figuur 6. *Aantal geregistreerde Zwarte Sterns in het Markiezaat per jaar. Best passende trendlijn logaritmisch; R^2=0,0854.*

aantoonbaar. Interessant is dat de hoogste waarden voor beide soorten niet in hetzelfde jaar zijn vastgesteld. Dat geldt ook voor de aantallen (geen figuur).
Het uurgemiddelde van de Dwergmeeuw, vastgesteld bij zeetrek, neemt vanaf 1975 toe (Hornman 2016). Het voorkomen van de Dwergmeeuw in het Markiezaat lijkt op dat langs de kust (Website Sovon 2017), maar bij ons ligt het aantal in mei echter beduidend hoger (figuur 10). Waarschijnlijk wordt de binnenlandroute later in het jaar gebruikt dan die langs de kust.

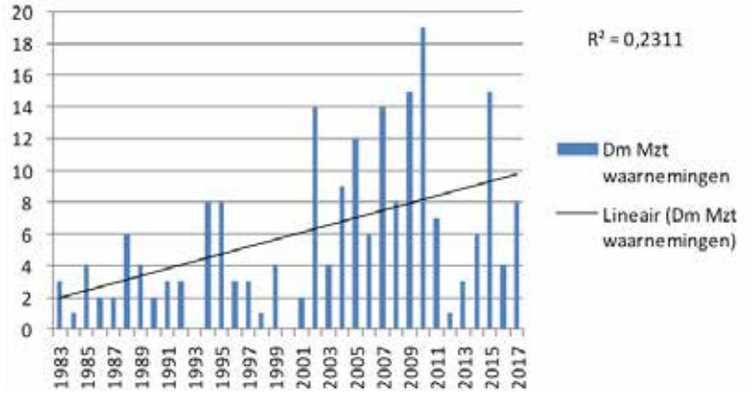

Figuur 7. *Aantal waarnemingen van de Dwergmeeuw in het Markiezaat per jaar met lineaire trendlijn.*

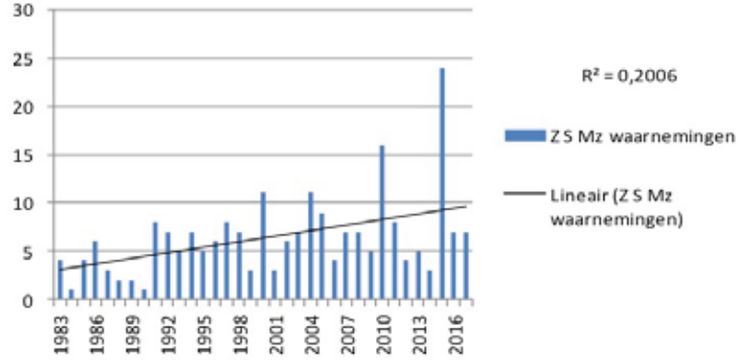

Figuur 8. *Aantal waarnemingen van de Zwarte Stern in het Markiezaat per jaar met lineaire trendlijn.*

De Zwarte Stern bezoekt het Markiezaat voornamelijk in mei (figuur 11). Van beide soorten is in de regio Bergen op Zoom van de najaarstrek nauwelijks iets te bespeuren.

(Inter)nationaal perspectief Markiezaat

Het Markiezaat blijkt regelmatig van internationaal belang voor zowel de Dwergmeeuw als de Zwarte Stern. Bij de eerste soort wordt incidenteel de Ramsar 1% norm van 980 vogels overschreden. Dat wil zeggen dat op die dagen ruim 1% van de Europese populatie in het Markiezaat verblijft. In Europa gaat het snel achteruit met de Dwergmeeuw. De status in Nederland is Near Threatened. Wereldwijd geldt de soort als niet bedreigd, maar neemt wel af. De gevonden toename van de Dwergmeeuw langs de kust en in het binnenland bij ons is merkwaardig voor een zo sterk onder druk staande soort. Mogelijk is sprake van een veranderde trekstrategie.

Voor de sterk achteruitgaande Zwarte Stern is ieder gebied waar grote aantallen worden gezien van belang. De soort is geplaatst op de Rode Lijst voor doortrekkers en wintergasten (Sovon 2017). Mogelijk zal het verminderde doorzicht van het water van het Markiezaat een negatief effect hebben. De lagere aantallen sedert 2011 zouden daarop kunnen wijzen. Landelijk wordt voedselgebrek als belangrijke oorzaak van de achteruitgang gezien (Website Sovon 2017). De Spiering als belangrijke voedselbron is in Nederland sterk achteruitgegaan. In de Delta was vooral de afsluiting van de Haringvlietdam in 1970 desastreus (Website Ravon 2017). De soort is in 2015 wel overal aangetroffen in de Westerschelde, maar nauwelijks in de Oosterschelde en helemaal niet in het Markiezaat, maar het is niet duidelijk in

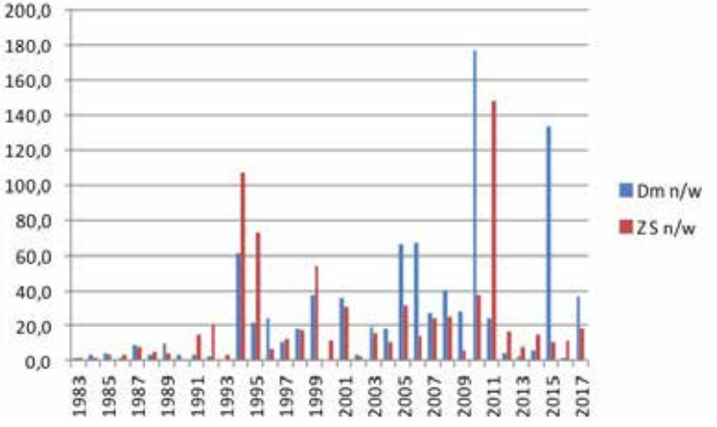

Figuur 9. *Aantal Dwergmeeuwen en Zwarte Sterns per waarneming in het Markiezaat.*

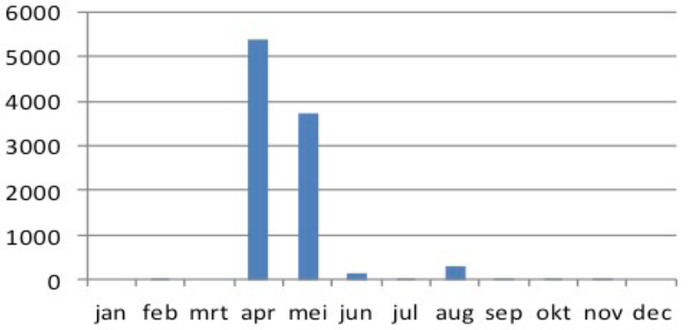

Figuur 10. *Aantal waargenomen Dwergmeeuwen in het Markiezaat per maand.*

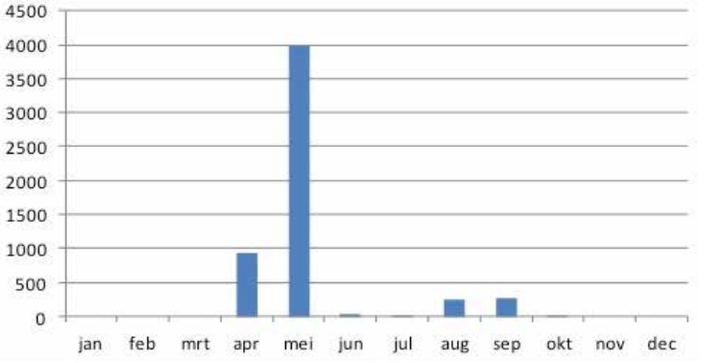

Figuur 11. *Aantal waargenomen Zwarte Sterns in het Markiezaat per maand.*

hoeverre het onderzoek volledig was.
Gegevens over het voorkomen van Spiering in het Markiezaat zijn nodig om deze mogelijkheid verder te beoordelen. Waarschijnlijk jaagt de Zwarte Stern er op andere prooien, zoals insecten op het wateroppervlak. Dan is het doorzicht niet van belang.

Discussie

Voor het vaststellen van het belang van een gebied voor een bepaalde soort met het hier beschikbare materiaal bestaan twee mogelijkheden: het totale aantal dat werd vastgesteld en het

aantal waarnemingen dat werd gedaan. Het eerste werkt meestal goed als steeds globaal het zelfde aantal op een bepaalde plaats werd vastgesteld. Maar voor soorten waarvan het aantal van dag op dag sterk wisselt, zoals bij de Dwergmeeuw en de Zwarte Stern in de regio Bergen op Zoom, gaat het wel of niet meepikken van een aantalspiek een te grote rol spelen. Wiskundige berekeningen leveren dan nauwelijks extra inzicht op.
Het aantal keren dat de soort werd gesignaleerd is alleen een goede maat als de waarneemintensiteit over de gehele periode gelijk is. En dat is helaas niet zo. Tot 1983 was die ronduit te laag, daarna wisselend maar wel voldoende en vanaf het in zwang komen van Waarneming.nl duidelijk hoger. Gezien de nadelen van beide technieken, is waarschijnlijk het aantal per waarneming dan de beste maat voor het voorkomen per jaar. Maar zelfs dan lopen de gegevens van onze regio niet in de pas met de landelijke. Waarschijnlijk speelt de toename van meldingen en daarmee de kans een aantalspiek mee te pakken een te grote rol.

In het Markiezaat nemen van beide soorten zowel de aantallen als het aantal per waarneming toe, hoewel de determinatiecoëfficiënt (R^2) steeds erg laag is. Alleen de berekende waarden van de Dwergmeeuw vertonen enige overeenkomst met de landelijke trend.

Grote aantallen van beide soorten tegelijk werden op het Markiezaat alleen gezien op 30-4-1994 600 Zwarte Sterns en 300 Dwergmeeuwen, op 15-5-2005 143 en 144, op 11-5-2010 200 en 500 en op 3-5-2011 640 en 90. Dat er zo weinig voorbeelden zijn van vrij grote aantallen van beide soorten tegelijk komt doordat ze in de voorjaarstrek veelal maar kort en masse in één gebied blijven en niet door het voedselaanbod. De trek van deze soorten kent overeenkomsten en verschillen. Beide komen van de Atlantische Oceaan en trekken in het voorjaar naar het noordoosten. Boven land vliegen ze hoog en foerageren in gunstige gebieden. De Dwergmeeuw trekt eerder en in grote aantallen en grotendeels langs de kust. De Zwarte Stern trekt vooral in mei in een breed front over Europa. De jaren waarin de hoogste aantallen werden gezien worden door toeval bepaald en zijn derhalve voor deze soorten niet gelijk.

Naast het Markiezaat en de Binnenschelde werden veel Zwarte Sterns gesignaleerd op het Zoommeer, het Rammegors en in mindere mate de omgeving van de Philipsdam. De Dwergmeeuw werd ook in aantallen gesignaleerd op het Schelde-Rijn-en het Spuikanaal. Al deze gebieden zijn in de jaren zeventig of tachtig aan de werking van de zee onttrokken en waren pas na een aantal jaren geschikt als foerageergebied.

In Nederland is de gemiddelde windsnelheid aan het afnemen (Everts Homepage 2017). In het Markiezaat is geen relatie aantoonbaar tussen de gemiddelde windsnelheid of het aantal stormen en het aantal Dwergmeeuwen. Daarentegen; er lijkt wel een negatieve correlatie te zijn, zeker in het voorjaar. In de topjaren 1989, 2010 en 2015 van de Dwergmeeuw woei het aanzienlijk minder dan gemiddeld. Ook in subtop jaar 2004 werd weinig wind gemeten. Omdat bij ons gewoonlijk een zuidwesten wind overheerst, zal deze in windarme jaren vaker uit oostelijke richtingen komen. Voorjaarstrekkers worden dan met tegenwind geconfronteerd. Misschien trekken juist dan veel Dwergmeeuwen door het binnenland. Die route is ten slotte korter dan buitenom over zee.

Alle gegevens zijn beschikbaar in het waarnemingenarchief van de VWG Bergen op Zoom op de website. ***Klik op de knop voor de lijst.***

http;//vwgboz.nl/waarnemingen

Literatuur

Bijlsma, R.G., F. Hustings & C.J. Camphuysen. 2001. Algemene en schaarse vogels van Nederland (Avifauna van Nederland 2). GMB/KNNV, Haarlem/Utrecht.

Everts Homepage. 2017. Gaat het harder waaien in Nederland? www. euronet.nl/users/e_wesker/windklim.html.

Hustings F., Koffijberg K., van Winden E., van Roomen M., SOVON Ganzen- en Zwanenwerkgroep & Soldaat L. 2009. Watervogels in Nederland 2007/2008. SOVON-monitoringrapport 2009/02, Waterdienst-rapport 2009.020. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.

Hornman, M., Hustings F., Koffijberg K., Klaassen O., van Winden E., Sovon Ganzen- en Zwanenwerkgroep & Soldaat L. 2013. Watervogels in Nederland in 2010/2011. Sovon-rapport 2013/2, Waterdienst-rapport BM 13.01. Sovon Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.

LWVT/SOVON 2002. Vogeltrek over Nederland 1976-1993. Schuyt & Co, Haarlem.

Website Ravon. 2017. http://www.ravon.nl/Infotheek/Soortinformatie/Vissen/Spiering/tabid/1469/Default.aspx

Sovon. 1987. Atlas van de Nederlandse vogels. Jellema, Almelo.

Sovon. 2017. Vogelbalans 2017. Thema Rode Lijst. Sovon Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.

Website Sovon. 2017. https://www.sovon.nl/nl/soort/5780.

Website Vogelbescherming. 2017. https://www.vogelbescherming.nl/ontdek-vogels/kennis over vogels/vogelgids/vogel/268.

Januari 2018
Wouwbaan 172, 4631 RW Hoogerheide
email teixe14@planet.nl

VOGELTRIP NAAR SPANJE

Machteld van Schoonhoven

En zo gingen we toch nog op reis. Plotseling. Op naar de Ebrodelta. Na drie dagen blazen over de snelweg en overnachten in dubieuze hotelletjes was daar ons huisje in Camarles aan de rand van de Ebrodelta.
Rondom olijf- en amandelbomen en het gekwetter van kleine vogeltjes. Onder de dakplaten van het huisje nestelden zwarte spreeuwen en we zagen meteen al Europese kanaries. Dat beloofde veel goeds voor ons verblijf. Kortom een idylle.

En dus trokken we vol verwachting de volgende dag de Ebrodelta in, naar Les Olles, een gebied aan de noordkust met meertjes en rietlanden. We hadden goede herinneringen aan deze plek en ook nu werden we niet teleurgesteld: Purperreigers, Purperkoeten, Krooneenden, Witwangsterns, Dunbekmeeuwen en Steltkluten waren ons deel, nog afgezien van 'gewonere' soorten als Futen, Kleine Zilverreigers en Waterhoentjes.

De Steltkluut is een dominante soort in de Ebrodelta.

De Heer en Mevrouw Scharrelaar

Groenpootruiter, ook al zo'n alledaagse verschijning.

Verderop aan de kust werden we verrast door groepen Grote Sterns, Gele Kwikstaarten, Zilverplevieren, Groenpootruiters, Krombekstrandlopers. We zagen ook Flamingo's, weer veel Steltkluten, Geelpootmeeuwen en Bonte Strandlopers. En mijn favoriet, de Graszanger (een van de weinige vogels waarvan ik het geluid ken) liet ook luidruchtig van zich horen.
Voor een eerste dag een goede oogst.

De dag daarop gingen wij met onze gastheer Harold Wijts als gids naar het natuurgebied Els Ports, een bergachtig gebied meer landinwaarts.
Onderweg zagen wij in een veld Roodkopklauwieren, Paapjes, Tapuiten en een Hop. En in de bergen Vale Gieren, een gierennest en een Blauwe Rotslijster.
's Middag gingen we weer samen op pad in het gebied ten zuiden van de Ebro. De rijstvelden stonden al gedeeltelijk onder water en daar waren veel Zwarte Ibissen, Lachsterns, Audouins Meeuwen, Witwangsterns en Krooneenden. In de kanalen langs de velden zaten drie Ralreigers, die we met enig kunst en vliegwerk zelfs op de foto wisten te krijgen.
Maar deze keer was de kers op de taart een clubje van vijf Vorkstaartplevieren en ook die konden gefotografeerd worden.

Het was een prachtig plan, vroeg opstaan en op pad. Maar helaas, het noodlot sloeg toe;

Serieus de bergen in: Els Ports

Hoe zwart is een Zwarte Ibis eigenlijk?

Een van veel soorten: Lachstern

Vorkstaartplevier

ik gleed uit in de douchecel, klapte voorover op mijn gezicht met als resultaat een gebarsten wenkbrauw een knoeperd van een blauw oog, een dikke lip en twee paarse bovenbenen.
Dus in plaats van op vogelexpeditie gingen we naar het Centro de Salud in L' Aldea waar een kordate dame twee hechtingen plaatste en me sommeerde om het maar even heel kalm aan te doen. Onze cursus Spaans van deze winter kwam hierbij goed van pas. Met onze kleine woordenschat, handen- en voetenwerk en veel "despacio (langzaam) por favor" kwamen we een heel eind.

Thuisgekomen installeerde ik mij in de ligstoel onder de parasol en ging liggen suffen. Ook de volgende dag was ik nog niet helemaal lekker en dus trok HES er alleen op uit. Hij kwam daarbij de Vorkstaartplevieren nog een keer tegen met als resultaat een nog mooiere foto.

De Ebrodelta is een groot vlak gebied, dat gevormd is door het sediment dat de rivier uit de hoge vlakten aanvoert. In het vroege voorjaar staan de rijstvelden nog droog, maar in de tweede helft van April worden die met het water uit de rivier bevloeid en dan ontstaat er een waar Eldorado voor steltlopers en waders.

Gelukkig was ik de dag daarop weer helemaal op de been (niet de oude, want ik zag er nog erg interessant uit), en konden we er samen op uit. Als eerste gingen we naar een verborgen plasje waar een groep van ongeveer twintig Kwakken bivakkeerde. Aan het eind van het pad naast het plasje lag een huis. Er kwam een dame naar ons toe. Wij bevonden ons op privéterrein. Maar dat werd ons genadig vergeven. De dame kwam uit Zwitserland en was hier samen met haar nu overleden man komen wonen met het idee allerlei initiatieven op kunstgebied op poten te zetten. Wij begrepen uit haar verhaal dat dat niet van de grond was gekomen. Ze klonk nogal verbitterd. Ook van de Kwakken was ze niet gecharmeerd, ze scheten alles onder. Heb je wat moois, is het weer niet goed.

Een kolonie Kwakken in je tuin, daar wordt niet iedereen blij van. (Foto: HES)

De rest van de dag brachten wij door in het zuiden van de Delta, Bij de hut Riet Vell waren baltsende Visdiefjes, wel veertien Purperkoeten, Flamingo's, Steltkluten, Waterhoentjes en twee Zwarte Ruiters. In de hut zaten nesten van Boerenzwaluwen, die af en aan vlogen.

Auduoins Meeuwen. Ze zeggen dat driekwart van de wereldpopulatie van die prachtige soort in de Ebrodelta leeft. Er zijn er in ieder geval heel veel. En getuige de foto is er meer op komst.

Wij maakten een wandeling langs het strand bij Punta de la Banya. Ook hier Flamingo's, Grote sterns, Audouins (baltsend en parend) en Dunbekmeeuwen en een grappig clubje Drieteenstrandlopers scharrelde rond in de branding.

Ralreiger

Laatste dag in de Delta: vanuit een uitkijktoren keken wij uit over Illa de Buda, een niet toegankelijk natuurgebied. Nadat wij een lunch verorberd hadden op het parkeerterrein bij de toren wandelden wij het gebied bij de toren in. Dit bestaat uit rietlanden en plassen.

Op de eilandjes in de plassen zagen wij verschillende broedkolonies, een gemengde kolonie van Visdiefjes en Kokmeeuwen en een tweede van Visdiefjes en Lachsterns. Verder waren er Iberische en Italiaanse Gele Kwikstaarten, rondvliegende Purperreigers, Graszangers, Kuifleeuweriken en een jagende Bruine Kiekendiefvrouw. Op weg naar huis kwamen wij nog zes Ralreigers tegen. Een mooie afsluiting.

Naast gewone Gele Kwikken zagen we veelvuldig ook deze soorten, beide met een witte keel. Is de linker de Italiaanse en de rechter de Iberische ondersoort? Puzzelen is zo'n leuk aspect van vogelen.

Onze tweede bestemming was een hotel in Cariñena, een stadje zuidelijk van Zaragoza in Aragon.
Vanuit het hotel wilden wij het gebied rond Belchite verkennen. Belchite is een in de Spaanse burgeroorlog als waarschuwing door de troepen van Franco kapotgeschoten stadje, dat er nog bij ligt zoals het was na het bombardement. Heel treurig om te zien.

De toren van Belchite staat als een waarschuwende vinger in het kale steppenland, precies zoals Franco had bedoeld: "Pas maar op!". Maar de geschiedenis vervaagt en het stadje begint toeristische alures te krijgen.

Onze eerste tocht voerde naar El Planeròn waar "Where to watch birds in Spain" ons o.a. Zandhoenders, Dupont's Leeuweriken, Grielen en Kleine Trappen beloofde. Het landschap was prachtig, maar de oogst aan spectaculaire vogels viel wel wat tegen. We zagen Veld-, Kuif-, en Kalanderleeuwerikken, de voor ons nieuwe Kortteenleeuwerik, Rode Patrijzen, een groepje Vale gieren met daartussen Zwarte Wouwen.
Toen de weg om een groot rotsblok voerde vloog er vlakbij een Steenarend op. Later diezelfde dag zagen wij nog een Steenarend, waarschijnlijk dezelfde vogel.
Op de terugweg naar het hotel kwam een groepje Alpenkauwen voorbij.

De dag daarop begon met een verkenning van de Saladas de Chiprana. Dit zijn lagunes in de vallei van de Ebro, waar Where to watch hoog over opgeeft. Helaas was er een schrijnend gebrek aan vogels. Ook de bergachtige hellingen leverden weinig op.

Alom tegenwoordig: Grauwe Gors

Kortteenleeuwerik

Kuifleeuwerik

Rode Patrijs (HES)

Het is arm land met veel verlaten en vervallen boerderijen.
Dus maar weer terug naar El Planeròn. Qua vogels was het vooral een herhaling van zetten, maar er vloog deze keer een Slangenarend langs en we hoorden Dupont's Leeuweriken. HES zag er vluchtig ook een, maar helaas, geen foto.

De laatste dag in Cariñena zouden mijn hechtingen verwijderd worden. In het Centro de Salud werd ik geholpen door een norse mevrouw die vroeg of ik "tegen een deur aangelopen was". Daarbij keek zij wantrouwig naar HES. Het was vrij duidelijk dat zij het zaakje niet vertrouwde.

De rest van de dag besteedden wij aan een bezoek aan het geboortehuis van de beroemde schilder Goya. De tentoonstelling in dat huis was vooral gewijd aan de ontdekker van het huis en de openstelling van het huis voor het publiek.

Het kale, droge landschap en de lage bergen vormen een indrukwekkend habitad voor steppenvogels. Maar landbouw en irrigatie knabbelen voortdurend grote stukken van dit unieke gebied af.

Vervolgens voerde de reis naar Torrejon el Rubio in het Nationaal Park Monfragüe; een flinke rit waar we het grootste deel van de dag zoet mee waren.
Laat in de middag arriveerden wij bij het appartement. Dit was verreweg ons mooiste verblijf van deze reis.

De dag na aankomst gingen wij eerst maar eens op pad voor boodschappen. Volgens Google was de dichtstbijzijnde supermarkt in Serradilla. Maar hoe wij ook rondreden, we vonden nergens een winkel en ook de aanwijzingen van een behulpzame dame brachten ons niet verder. Dus gingen we maar naar de vertrouwde Carrefour in Plasencia.

Op de terugweg reden we langs camping Monfragüe en zagen tot onze verrassing nog nét Jan en Ria Hogerwaard het terrein oprijden. Dus zochten we ze op. Het weerzien was allerhartelijkst en we werden meteen uitgenodigd voor de lunch.
Op de camping nestelden Blauwe Eksters en daarvan zat er één in de boom naast de caravan van Ria en Jan. Die was niet gediend van al die commotie rond zijn nest en liet dat duidelijk merken door zo af en toe duikvluchten uit te voeren naar de hoofden van de aanwezigen. Ria was een paar keer de pineut en ook ik moest er aan geloven.

Blauwe Eksters met jong (HES)

Tijdens de volgende dagen deden wij de ons bekende plekken in de Extremadura aan. Een wandeling langs de Rio Almonte waar we veel vogeltjes hoorden, maar alleen de Grauwe Gors zagen.
We bezochten ook de kijkhutten en de wegen rond Saucedilla, waar wij Woudapen, Purperreigers, Purperkoeten, Klapeksters en ook veel Bijeneters zagen. Ook mijn favoriete Graszanger was steeds weer van de partij.
Samen met Jan, Ria en Margot en Ton Bakker deden wij een rondje langs de Miradores in Parque Monfragüe. Bij Salto del Gitano behalve nestelende en rondvliegende Vale Gieren, drie nesten van Zwarte Ooievaars (waarbij we bij één daarvan getuige waren van de start van een nieuw gezinnetje). Ook veel kleine vogeltjes zoals Europese Kanaries, Putters, een Winterkoning, Roodstuitzwaluwen en een Blauwe Rotslijster.
Bij Mirador de Malavuelta zagen we tegelijkertijd een Vale Gier, een Monniksgier, een Aasgier en een Havikarend. Als klap op de vuurpijl kwam de Spaanse Keizerarend bij Portilla de la Tiétar een paar ererondjes vliegen. Wij sloten deze dag af met een gezamenlijke inspanning tot het fotograferen van de beroemde pijpbloemvlinder.

Woudaap @ Saucedilla (HES)

Zwarte Ooievaars @ Salto de Gitano (HES)

Wielewaal @ Yuste

Pijpbloemvlinder

Een rit langs de scharrelaarsnestkasten in de buurt van Santa Marta de Magasca leverde veel Scharrelaars op, maar het bleek dat ook Kauwtjes en Steenuiltjes in de kasten waren getrokken.

Toen we vanuit de vallei van de Jerte de bergrug overstaken naar de abdij van Yuste, waar Karel V zijn laatste dagen doorbracht, kwamen we drie Wielewalen tegen. Fotograferen is haast niet te doen omdat ze geen seconde stilzitten, maar met een beetje geluk wist ik er toch een te verschalken. Niet helemaal scherp, maar herkenbaar.

Omdat we graag Grote en Kleine Trappen wilden zien ondernamen we nog een tocht naar la Serena, een rit van uren, maar buitengewoon frustrerend. Het land was overal intensief bebouwd en leverde nauwelijks vogels op. Gek genoeg zagen we wel een paar Vorkstaartplevieren, die wij hier absoluut niet verwacht hadden.

We deden nog een rondje bij Saucedilla met Jan en Ria, maar waarschijnlijk vanwege de sterke wind was dat minder productief dan we gewend waren op deze plek. Wel zagen we als hoogtepunt twee Monniksgieren en op een andere plek twee Dwergsterns. In de muren van de kerk van het dorp waren met € 32.000,- Europese subsidie nestgaten voor Kleine Torenvalken gemaakt. Die werden goed gebruikt, maar we zagen er ook veel Zwarte Spreeuwen.

Terwijl het Blauwe Eksterjong in de boom ongeduldig om meer!, meer! meer! zit te schreeuwen, vliegen pappa en mamma af en aan om hem te voeden. Soms met een omweg door je haar.

Die avond hadden Ria en Jan ons uitgenodigd voor het avondeten. Terwijl we Ria's voortreffelijke nasi verorberden zag ik plotseling in de boom tegenover ons een jong van een Blauwe Ekster. En toen veranderde de maaltijd natuurlijk in een fanatieke fotosessie, die het arme onderwerp vrij stoïcijns onderging terwijl moeder (of vader) zo af en toe langs kwam om te voeren en een aanval op onze hoofden in te zetten.

Het afscheid van de Hogerwaards was roerend en wij vertrokken naar het gebied rond Villafáfila omdat wij natuurlijk niet naar huis konden zonder tenminste Grote Trappen te hebben gezien. We hadden een hotel gevonden in het kleine dorpje met de wijdse naam Manganeses de la Lampreana. Het hotel beschikte over een snackbar annex café, waar het ontbijt geserveerd werd. Al met al een gezellige boel. We ontmoetten daar een paar wandelaars van de Camino de Santiago. Van één stel liep de vrouw stukken van de Camino, terwijl haar man haar van het hotel naar de startplaats en van de aankomstplaats weer terug reed.

De dag na aankomst gingen we meteen het gebied in. En ja hoor, het was meteen al raak. Een groep van ongeveer dertig Trappen vloog over de weg en streek verderop neer.

Spektaculair, een Grote Trap op de wieken *(HES)*

Grauwe Kiekendief

Bijeneter

De Zwarte Wouw is de meest voorkomende roofpiet, ook in de Extremadura

Tapuit

Verder zagen we Kleine Torenvalken, een Dwergarend, Bijeneters, Raven op een nest, Rode Patrijzen, Zwarte Wouwen en regelmatig Grauwe Kiekendieven. En op allerlei plaatsen groepjes Grote Trappen. Helaas niet dichtbij genoeg om behoorlijke foto's te maken.

Hierna konden we met een gerust hart huiswaarts gaan. Drie dagen doorblazen over de péages van Frankrijk, twee overnachtingen in dubieuze hotelletjes, en uren sukkelen over de périphérique van Parijs later arriveerden wij moe maar voldaan weer in Halsteren.

Voorjaar 2018
Machteld van Schoonhoven

© *Alle foto's, tenzij anders vermeld zijn door mijzelf gemaakt.*

De voormalige steppen van Villafáfila hebben voor een groot deel plaats gemaakt voor cultuurland, maar het vogelhabitat wordt actief beheerd. Bij de telling van 2017 zouden er 4200 Grote Trappen in het gebied leven.

Ontmoetingen met Ross' Meeuwen *(Rhodostethia rosea)*

Hidde Bult, Marc Raes, HES van Schoonhoven

Woensdagmiddag 24 januari 2018 meldt een WhatsApp van Ton Bakker: "Jan Goedbloed ziet een juveniele Ross' Meeuw bij de Visafslag van Vlissingen. En het is een fraaie." *Ik twijfel geen moment en ging meteen op pad. De vorige keren dat die dwaalgast in Nederland opdook lukte het me namelijk niet om de vogel te zien te krijgen. En sommige vogels spreken meer tot de verbeelding dan andere. De Ross´ Meeuw zit samen met Ivoormeeuw, Geel-snavelduiker en Giervalk in de categorie zeldzame knallers uit de poolstreken.*

De Ross' Meeuw is een elegant sternachtig meeuwtje met een unieke wigstaart en in prachtkleed roze onderdelen en een zwart nekbandje. Ze nestelen in bijna ontoegankelijke toendra's, waardoor er heel weinig broedkolonies bekend zijn. Daar eten ze insecten. Ook in de winter blijven de vogels ver weg in het hoge noorden. Ze trekken langs Point Barrow op Alaska naar de Beaufort Zee. Ze overwinteren op open water of aan de rand van het pakijs. Dan eten ze plankton, o.a. bij uitwerpselen van Walrussen en andere grote zeezoogdieren. De wereldpopulatie is nietig, de beste schatting gaat uit van 25.000 broedparen. In 1958 werd op Vlieland de eerste voor Nederland ontdekt en tot 1990 was het één van de zeldzaamste dwaalgasten van Nederland. Mede daarom is de Ross´ Meeuw gekozen als logo voor Dutch Birding.

Ross' Meeuw in roze prachtkleed met nekbandje, rode poten en oogring en een witte vleugelzoom boven ijsschotsen aan de rand van het pakijs op de Groenlandzee, 28 mei 2017.

Foto Ingmar van der Brugge.

Mijn eerste poging om de meeuw van Ross te zien was in 1992. Op 21 november werd een eerstejaars in winterkleed, de derde voor Nederland, ontdekt bij de Zuidpier van IJmuiden. De Dutch Birding telefoonlijn, toen de enige bron met actueel vogelnieuws, meldde vrijdagavond dat het meeuwtje dagelijks gezien werd.
Op zaterdag 28-11-1992 reden Ton, Hans, Ray en ik vol verwachting naar IJmuiden. De Zuidpier zag zwart van de vogelaars, onder wie naar later bleek Teus Slagboom, maar helaas geen Ross´ Meeuw. Die was die ochtend niet gespot en bleef onzichtbaar terwijl wij tevergeefs uren wachtten. Teleurgesteld reden we weer richting Bergen op Zoom. Ook de volgende dagen is hij niet teruggezien.

Voor mij was er hoop op een snelle herkansing. In juli 1993 stond een vogelreis door Noordoost-Siberië op het programma. Marc Raes ging in 1991 daar heen met Birdquest en kwam met schitterende foto's terug. We zullen per helikopter zelfs naar de vrijwel ontoegankelijke Kolyma delta vliegen. Daar ligt de soortenrijkste toendra ter wereld. De vogelgids van de Sovjet Unie sprak alleen al van 30 broedende soorten steltlopers! En, het is veruit het belangrijkste broedgebied van de Ross' Meeuw. Volgens de Birdquest brochure broeden ze normaal naast het basiskamp!

Op 26 juli 1993 is het zo ver: de helikopter landt bij een minieme nederzetting van Yupiks aan de monding van de Tjsoekotsia rivier. We zien Geelsnavelduiker, Siberische Kraanvogel, nesten van Giervalk en Sneeuwuil en andere fraaie soorten, maar geen Ross' Meeuwen.

Wat was het geval. In de zomer van 1992 explodeerde de lemmingstand, waardoor ook de populatie Poolvossen de pan uitrees. In 1993 was de lemmingpopulatie weer totaal ingezakt, maar er was nog steeds een surplus aan hongerige

Toendra met polygonen, Kolyma delta, 26 juli 1993, dia: Hidde Bult

Vol verwachting kijken we vanuit de helikopter op de Yupiknederzetting waar we zullen bivakkeren, 26 juli 1993 dia: Hidde Bult

Poolvossen. En die hadden zich op alle nesten van steltlopers, eenden en sterns gestort en ook kolonies van de Ross' Meeuw geplunderd. Die hadden al lang en breed hun broedplaatsen verlaten voor wij er arriveerden. Reizen naar poolstreken zijn onvoorspelbaar en je moet een flinke dosis geluk hebben met poolvossen, lemmingen, weersomstandigheden en andere factoren. Zo moest de helikopter op de terugweg van het Yupik-kamp onverwacht een noodlanding maken. Een dichte wolk zeemist rolde uit de Arctische Oceaan over de toendra. Die snel optrekkende deken beperkte het zicht binnen de kortste keren tot minder dan 100m.

De derde misser was weer in Nederland. Een tweedejaars in zomerkleed werd op 21 april 2011 ontdekt langs het Hollands Diep bij Cromstrijen. Hij vloog daar een paar dagen rond, maar ik had Waarneming.nl een paar dagen niet kunnen raadplegen. Een lid van onze VWG zag de meldingen wel, ging zelf op bezoek, maar zond daarover pas op 25 april een enthousiast e-mailtje naar de VWG. Toen was de vogel helaas gevlogen.

Ross' Meeuw (Rhodostethia rosea) Foto:Ton Bakker

Eindelijk prijs op 27 juli 2014. Lucie en ik genieten op een zonnedek van mooi weer en talloze flonkerende ijsbergen. De MS Azores ligt voor anker in de rimpelloze Kangia ijsfjord – een werelderfgoed - in West-Groenland. Met een 'last-minute'

Ross' Meeuw
foto: Ria Hogerwaard

cruise reizen we van Groenland naar Bremerhaven via IJsland en Schotland. Een Giervalk, Middelste Jagers, Kleine en Grote Burgemeesters vliegen langs, net als wat volwassen en juveniele Drieteenmeeuwen.
En dan ineens passeert volkomen onverwacht een sternachtig meeuwtje dat eruit ziet als een juveniele Drieteenmeeuw. Maar, deze is kleiner, met puntstaart en zonder de zwarte nekband van jonge Drietenen. Twee-en-twintig jaar na de eerste poging eindelijk een ontmoeting met een pas uitgevlogen Ross' Meeuw. Dat was een gelukkig toeval, want broedgevallen zijn slechts van vier plekken in Noord en West-Groenland bekend. En onzeker is of ze daar jaarlijks broeden. Hij kan ook in Arctisch Canada uit het ei gekropen zijn. Daar waren kleine kolonies die nooit meer dan vijf paren telden, maar het voorkomen van de Ross' Meeuw in Noord Amerika is mogelijk niet permanent.
De tweede. In 2017 reis ik met de MS Ortelius van Vlissingen naar Spitsbergen. Op 28 mei varen we noordwaarts door pakijs voor Oost-Groenland. De hele dag speurt een dertigtal Belgische, Engelse, Zwitserse en Nederlandse vogelaars vanaf het voordek naar walvissen, robben of IJsberen tussen de ijsschotsen. Vogels zijn hier dun gezaaid, maar we noteren o.a. trekkende Sneeuwgorzen, die soms op het schip landen om een stuk mee te varen, Zwarte Zeekoet, Kortbekzeekoet, Kleine alk, Grote Jager, Kleinste Jager, Grote Burgemeester en ruim 20 Ivoormeeuwen. Die laatste volgen IJsberen om restjes van hun maaltijden op te ruimen. Het landschap is adembenemend.

In de frisse avond wordt het wat stil, maar dan klinkt ineens: *"Ross' Meeuw!"*. Ingmar van der Brugge heeft een prachtig elegant roze meeuwtje ontdekt dat boven de ijsschotsen een eindje met ons meevliegt met een paar Drieteenmeeuwen. Erg jammer voor diegenen die op dat moment bij de koffiebar stonden op te warmen. Dat we ook hier enorm veel geluk hadden, blijkt als expeditieleider Jan Belders vertelt dat dit pas de eerste Ross' Meeuw is die tijdens de talloze Oceanwide

Ross' Meeuw *foto: HES*

cruises bij Spitsbergen en Oost-Groenland wordt gespot.
Terug naar 24 januari 2018. Als ik vol spanning de kade bij de visafslag oprijdt, wil Robert Kraaijeveld net vertrekken. *"Zit hij er nog?" "Ja, en hij is fantastisch te zien!"* En dat klopt. De Vogel vliegt heen en weer over de binnenhaven en passeert soms op luttele meters. Geregeld pikt hij kleine partikels van het wateroppervlak. Op donderdag gaan Jan en Ria op bezoek, die al even enthousiast worden. De zaterdag daarop is hij – tot verdriet van talloze bezoekers – helaas niet present bij de visafslag. Er komt echter voor iedereen een herkansing als hij een paar dagen later in volle glorie terugkeert. Tot 21 maart bleef hij present, is ook door veel VWG leden bezocht. Daarbij zijn sublieme foto's van zijn schitterende verenpak geschoten. Velen vinden dat eerste winterkleed zelfs mooier dan het uiteindelijke prachtkleed.

Met dank aan Ingmar van der Brugge voor zijn prachtige foto.

Hidde Bult, VWG Bergen op Zoom

Juweeltjes op de toendra

Juni 1991. Kolyma-delta, Noordoost Siberië.
Vier dagen in een kleine nederzetting, met niets anders dan een eindeloze toendra om je heen. Weg van alle dagelijkse geluiden, enkel het geluid van de natuur. Te voet op zoek naar vogels in het onmetelijke landschap, zonder begaanbare paden, over de natuurlijke dijkjes, met lieslaarzen door de moerasjes.
Op de drogere plekken en tussen de hutjes van de nederzetting vinden we baltsende Temmincks Strandlopers, Kemphanen en Sneeuwgorzen, in de vochtigere delen Krombekstrandlopers, Gestreepte Strandlopers en Grote Grijze Snippen.

Blijkbaar is het een goed lemmingenjaar: op de verder gelegen oeverwal zijn er meerdere nesten van Sneeuwuilen. Vanop de heuvelrug zien we een groep meeuwen, waarvan ons hart een stuk sneller gaat slaan: Ross' Meeuwen. Uiteindelijk vinden we een kleine, lossebroedkolonie met 11 nesten en waar ongeveer 50 vogels rondhangen.
Op de restanten van sneeuw zitten vooral onvolwassen vogels, herkenbaar aan de donkere vleugelstreep, maar sommigen al wel met die prachtige roze zweem. Een prachtsoort, en zeker de volwassen vogels in broedkleed, waarvan men in onze contreien alleen kan dromen.

Marc Raes (tekst en foto's op deze pagina)

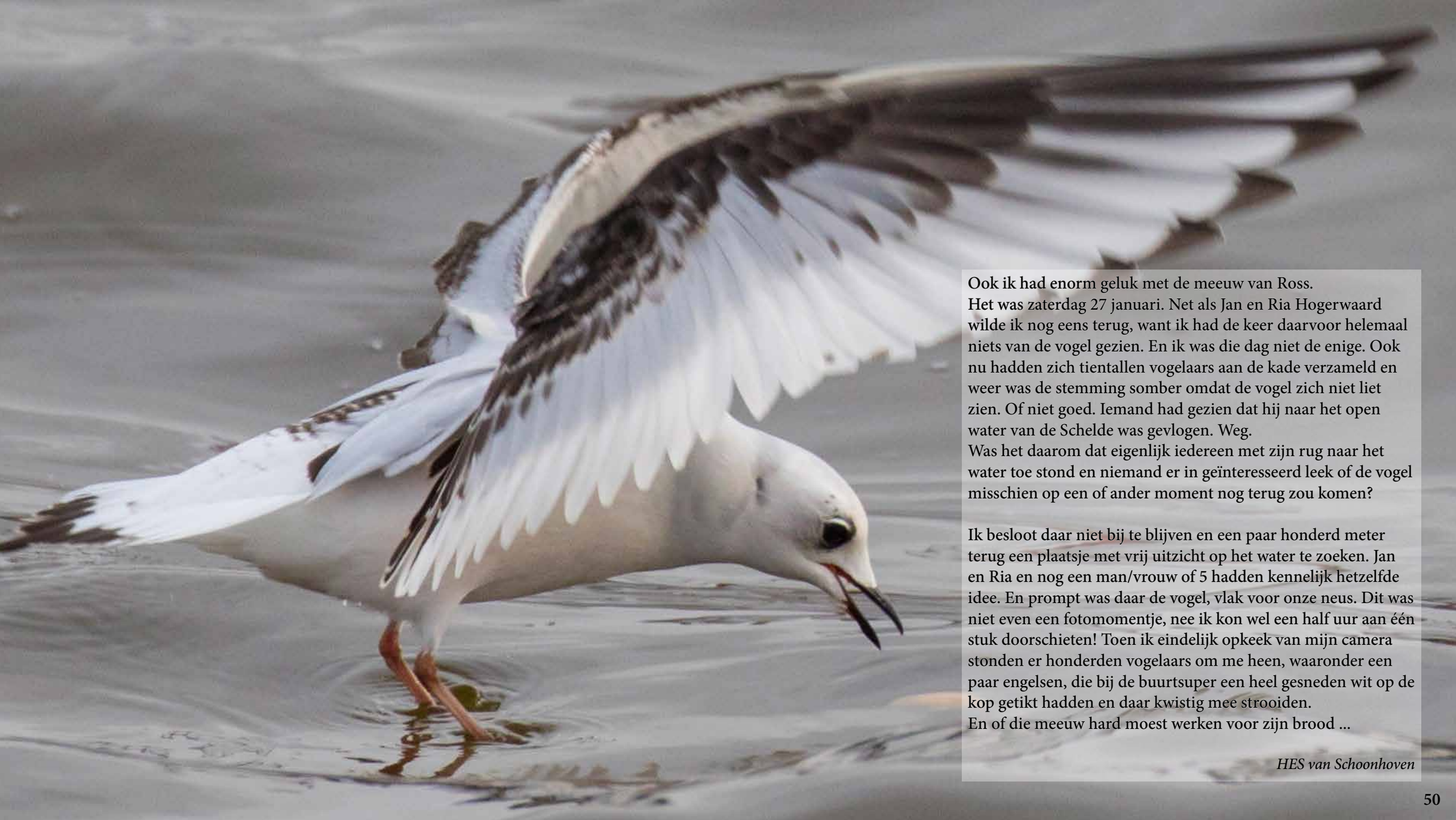

Ook ik had enorm geluk met de meeuw van Ross.
Het was zaterdag 27 januari. Net als Jan en Ria Hogerwaard wilde ik nog eens terug, want ik had de keer daarvoor helemaal niets van de vogel gezien. En ik was die dag niet de enige. Ook nu hadden zich tientallen vogelaars aan de kade verzameld en weer was de stemming somber omdat de vogel zich niet liet zien. Of niet goed. Iemand had gezien dat hij naar het open water van de Schelde was gevlogen. Weg.
Was het daarom dat eigenlijk iedereen met zijn rug naar het water toe stond en niemand er in geïnteresseerd leek of de vogel misschien op een of ander moment nog terug zou komen?

Ik besloot daar niet bij te blijven en een paar honderd meter terug een plaatsje met vrij uitzicht op het water te zoeken. Jan en Ria en nog een man/vrouw of 5 hadden kennelijk hetzelfde idee. En prompt was daar de vogel, vlak voor onze neus. Dit was niet even een fotomomentje, nee ik kon wel een half uur aan één stuk doorschieten! Toen ik eindelijk opkeek van mijn camera stonden er honderden vogelaars om me heen, waaronder een paar engelsen, die bij de buurtsuper een heel gesneden wit op de kop getikt hadden en daar kwistig mee strooiden.
En of die meeuw hard moest werken voor zijn brood ...

HES van Schoonhoven

Veerkracht is een uitgave van de Vogelwerkgroep Bergen op Zoom.

Redactie: Marike de Haan,
Hidde Bult (technische redactie)
Ria Hogerwaard (secretaris)
HES van Schoonhoven (vormgeving)

Tot heden uitgekomen Veerkrachten
1985 1 t/m 4, 1988, 1991 1 en 2 (3e jaargang), 1992, 1993, 1994, 1996/97 (jaargang 7), 1998, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006/07 (jaargang 13), 2008, 2009, 2010/11 (jaargang 16), 2012, 2013 en 2014/1 en 2 (jaargang 19), 2015 (jaargang 20), 2016 (jaargang 21), 2017 1 en 2 (jaargang 22) en 2018 (jaargang 23).
Vanaf 2009 gedrukt en PDF versie op Webstek, vanaf 2017/2 alleen digitaal op Webstek.

Vogelwerkgroep Bergen op Zoom

Bestuur

Jan Hogerwaard	Voorzitter
Ria Hogerwaard	Secretaris
Walter van Dongen	Penningmeester
Hidde Bult	Webmaster, Contactpersoon SOVON

Secretariaat: Vlierbes 3, 4661 WT Halsteren, Nederland
tel. +31 (0)164-686533
e-mail riahogerwaard@ziggo.nl

Webstek: https://vwgboz.nl/
Contact: info@vwgboz.nl

Lidmaatschap	15,00 €
Gezinslidmaatschap	20,00 €
Regiobank:	NL07 RBRB 0706 4171 51

Richtlijnen voor auteurs

- Artikelen beslaan bij voorkeur vijf tot acht pagina's gedrukte tekst; korte bijdragen en meldingen beslaan één tot drie pagina's.
- Artikelen aanleveren bij voorkeur in MS-Word.
- Tabellen gescheiden aanleveren, liefst in Excel.
- Gescande beelden, grafieken, kaarten: minimaal 600 dpi.
- Foto's: hoge resolutie, liefst 200 dpi bij plaatsing op 100% formaat.
- Figuren en tabellen nummeren en voorzien van een zelf-uitleggend onderschrift (figuur) of kop (tabel).
- Naam van auteur(s) (+maand en jaar) vermelden vóór de aanvang van de tekst, doch na de titel.
- Adres van de auteur(s) met telefoon en e-mailadres aan het einde van het artikel vermelden.
- Nederlandse soortnamen schrijven met beginkapitalen: Zwarte Wouw, Oeverloper.
- Wetenschappelijke soortnamen altijd cursief en met één beginkapitaal: *Milvus migrans*, *Actitis hypoleucos*.
- Groepsnamen beginnen met een kleine letter; voorbeeld: ganzen.
- Literatuurverwijzingen in de tekst tussen haakjes en alleen auteur(s) en jaar vermelden als volgt:
  - Eén auteur (Sovon 1988)
  - Twee auteurs (Van Dijk & Boele 2011)
  - Drie of meer auteurs (van Erve *et al.* 1967).
- Bronvermelding (literatuur) ná de tekst op alfabetische volgorde, als volgt: Auteur. Jaar. Titel. Uitgave, nummer: pagina('s). De door Limosa gebruikte schrijfwijze wordt eveneens geaccepteerd.
  - Voorbeeld tijdschrift: Sovon. 1988. Nieuwe aantalsschattingen van de Nederlandse broedvogels. Limosa 61: 151-162.
  - Voorbeeld rapport / boek: van Erve F.J.H., H.K.M. Möller Pilot, A.B.L.M. Wittgen, S. Braaksma, W.H.Th. Knippenberg & V.F.M. Langenhoff. 1967. Avifauna van Noord-Brabant. van Gorcum & Co., Assen.
- Uitsluitend eigen beeldmateriaal, (aantoonbaar) rechtenvrij beeld-materiaal of beeldmateriaal waarvan de rechthebbende bekend is en toestemming heeft verleend.

De redactie behoudt zich het recht voor de binnengekomen kopij in overleg met de auteur aan te passen.